
SOCIONOMENs

*Forsknings-
Supplement*

Nr 19

Redaktör: Hans Swärd

SOCIONOMENS

**Forsknings-
Supplement***Redaktion*

Hans Swärd

redaktör för forskningssupplementet

046-222 94 15

E-post

hans.sward@soch.lu.se

Tomas Lundenmark

tf chefredaktör och ansvarig utgivare

08-617 44 92

E-post

tomas.lundenmark@akademssr.se

Telefon, växel

08-617 44 00

Telefax

08-617 44 40

Adress

Box 12800

112 96 Stockholm

E-post

socionomen@akademssr.se

Internet

www.socionomen.nu

*Supplementets redaktionsråd/lektörer:*Margareta Bäck-Wiklund, Kjell
Hansson, Ulla-Carin Hedin, Sven
Hessle, Eva Jeppsson-Grassman, Stig
Larsson, Lennart Nygren, Tapio
Salonen, Sissel Seim och Lars Svedberg*Åsikter som framförs i signerade artiklar
och recensioner står för författarna.*

Socionomen

ISSN 0283-1929

**Årets första nummer av
forskningssupplementet**

Socionomens forskningssupplement utkommer två gånger om året. Detta är första numret 2006. I förra numret introducerades en del nyordningar i forskningssupplementet.

Förändringarna innebär främst en förstärkning av den vetenskapliga profilen. Bedömningsproceduren följer nu de internationella regler som gäller för vetenskapliga tidskrifter inom det samhällsvetenskapliga området. I supplementet bevakas också nyheter från universitet och högskolor.

Det finns flera motiv till förändringarna. Det främsta syftet är att säkerställa den vetenskapliga kvaliteten på material som publiceras och ge supplementet en tydligare profil. För det andra är det en satsning för att möta framtida behov hos både forskarsamhället och forskaravändarna.

De kommentarer jag har fått från läsare och artikelförfattare har hittills varit positiva. Jag har också fått en del förslag på vad supplementet borde innehålla i framtiden. Bl a har några forskningsanvändare önskat att vi vid sidan av de insända artiklarna presenterar kunskapsöversikter över olika centrala kunskaps- och forskningsområden i socialt arbete. Förslagsställarna ansåg att det skulle vara ett bra sätt att få en översikt av ett kunskapsområde och lättare att få del av den ibland svåråtkomliga forskningen. Referenser och tips om litteratur och pågående forskningsprojekt skulle också göra det lättare att fördjupa sig inom något område.

Det är en utmärkt idé som har många fördelar, särskilt i ett läge då allt fler röster höjs för en kunskapsbaserad socialtjänst. För att kunna använda forskning måste vi veta att den finns och var vi kan söka den. Det tar tid att systematiskt söka kunskaper och alla har inte verktygen för att söka. Kunskapsöversikter skulle underlätta sökandet.

Problemet är dock svårigheterna att göra den här typen av översikter. De kräver mycket arbete och det är svårt att vara heltäckande eller göra alla olika forskningsinriktningar rättvisa. Jag bedömde från början också att det skulle vara svårt att få forskare att göra sådana kunskapsöversikter som efterfrågas. Efterhand som jag diskuterat frågan forskarkollegor emel-

lan har en framkomlig väg utkristalliserats, nämligen att inte ha så heltäckande ambitioner med översikterna. Med dessa utgångspunkter har professor Rosmari Eliasson–Lappalainen under hösten lovat att skriva en kunskapsöversikt om äldreomsorgsforskningen och professor Gunvor Andersson om små barn i den sociala barnvårdsforskningen. Deras översikter publiceras i kommande nummer. I detta nummer inleder doktorand Marcus Knutagård och jag serien med en kunskapsöversikt av hemlöshetsfrågan. Det är en fråga som har varit aktuell i flertalet statliga utredningar och kartläggningar den senaste tiden, det har producerats en rad avhandlingar och flera forskningsprojekt pågår. Översikten publiceras efter huvudartiklarna.

Den första artikeln har skrivits av professor Gunvor Andersson och universitetslektor Maria Bangura Arvidsson, Socialhögskolan, Lunds universitet och har titeln Umgänge till varje pris? Vid allvarliga konflikter om umgänget med barnen mellan föräldrar som lever åtskilda kan domstolen i vissa fall besluta om att en kontaktperson skall tillsättas och det är socialtjänstens skyldighet att administrera och följa upp åtgärden. Genom intervjuer med bl a familjerätts- och socialsekreterare beskriver artikelförfattarna hur åtgärden uppfattas av de intervjuade.

Den andra artikeln är författad av Håkan Jönson som är forskarassistent vid Tema Äldre och åldrande, Linköpings universitet och Annika Taghizadeh Larsson som är doktorand vid samma institution. Artikeln har titeln Ideologibaserade livsloppskonstruktioner inom handikapp- och äldrepolitik. I artikeln visar författarna hur behov och rättigheter för funktionshindrade medborgare underbyggs med hänvisning till ålder. Till sist presenteras också några nyheter från universitet och högskolor.

Bedömningssystemet

Bedömningarna sker av externa granskare som är experter inom sitt ämnesområde. Dessa vet inte vem som har skrivit artiklarna och författarna får inte heller reda på vem som gjort bedömningarna. Granskarna bedömer om de inskickade artiklarna kan antas för publicering direkt, om de kräver smärre revideringar av författarna, om de kräver större förändringar och

en ny bedömning eller om de är oacceptabla för publicering.

Följande kriterier används i bedömningarna: vetenskaplig relevans, förtrogenhet med forskningen inom området, använd vetenskaplig metod, språklig och annan presentationsform, presentation av tabeller och figurer, längden på artikeln och dess originalitet. Dessutom lämnar bedömarna råd till redaktören. Varje artikel bedöms av minst två bedömare.

Alla tidskrifter som arbetar med ett peer review-system måste avstå från att publicera ett antal artiklar. Det gäller också för de artiklar jag låtit bedöma för detta nummer. Kritik mot en artikel skall inte ses som en nackdel, utan snarare som en fördel både för tidskrift, läsare och författare. Författarna har i många fall möjligheter att arbeta vidare med en artikel som inte kan antas och har möjligheter att förbättra den med hjälp av bedömarnas råd. Det är mer prestigefullt att publicera sig i tidskrifter som tillämpar ett strikt bedömningssystem vilket gör att de kommer att dra till sig artiklar av de mest framstående forskarna inom området, vilket i sin tur kommer läsekretsen till del.

Socionomens forskningssupplement tar emot vetenskapliga artiklar av följande slag: *Originalartiklar* där forskningsresultat från empiriska studier presenteras för första gången. *Översiktsartiklar* (review articles) eller meta-analyser som är kritiska belysningar eller utvärderingar av studier som redan har blivit publicerade. *Teoretiska artiklar* där författaren utifrån existerande forskning söker utveckla teorier eller diskutera generella metodologiska problem.

För att i framtiden få en enhetlig form på de vetenskapliga originalartiklarna vill vi att nyinsända artiklar följer en bestämd mall som innehåller följande punkter. I ett inledande *Abstract* ges en mycket kort sammanfattning av artikeln med syfte, metod, resultat och slutsatser. Ange gärna några ämnes- eller nyckelord som identifierar artikelns innehåll. I *Introduktion* ges en allmän bakgrundsbeskrivning samt syfte, frågeställningar, avgränsningar och teoretiska utgångspunkter. *Metod och material* bör utformas på ett sådant sätt att andra forskare kan bedöma tillförlitlighet och trovärdigheten av resultaten samt i möjligaste mån kunna upprepa studien. Under *Resultat* redovisas forskningsresultaten tillsammans med eventuella tabeller och diagram. *Diskussion/slutsatser* kan

innehålla en diskussion om hur resultaten skall värderas, hur de förhåller sig till tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter och om det behöver göras några speciella metodologiska överväganden. Till slut skall också artikeln innehålla en lista över *Referenser* som har åberopats i framställningen.

Hans Swärd

Professor och redaktör för
detta nummer av forskningssupplementet

Umgänge till varje pris?

*Av Gunvor Andersson och Maria Bangura Arvidsson,
Socialhögskolan, Lunds universitet*

Gunvor Andersson

Maria Bangura Arvidsson

Det händer att föräldrar som lever åtskilda kommer i allvarlig konflikt om umgänget med barnen. När inte samarbetsamtal kan hjälpa till att lösa konflikten, kan domstolen besluta om hur umgänget ska se ut. I de svåraste fallen kan domstolen besluta att barn ska få stöd eller skydd av en kontaktperson vid umgänget med den förälder, oftast fadern, som de inte bor hos. Det är socialtjänstens uppgift att förordna en kontaktperson och följa upp insatsen. Vad kännetecknar då denna insats ur socialtjänstens perspektiv? Denna artikel bygger på intervjuer med familjerätts- och socialsekreterare.

Barn har rätt till umgänge med den förälder som de inte bor hos. Om föräldrarna inte är överens om hur det ska gå till utan tvistar om umgänget, kan familjerätten inom den kommunala socialtjänsten hjälpa till med samarbetsamtal. Om frågan inte kan lösas i samförstånd, blir det domstolens sak att avgöra hur umgänget ska se ut. Domstolen kan besluta om villkor för umgänget och ett sådant villkor kan vara att kontaktperson ska närvara vid barnets umgänge med den andra föräldern (umgängesföräldern) eller vid hämtning och lämning.

Det finns också möjligheten att få kontaktperson efter ansökan, vilket kan vara ett "smidigare" sätt att hantera konflikten, om föräldrarna kan enas om behovet. Antingen det är domstolsbeslut eller ansökan om kontaktperson för barnet i föräldrarnas umgängestvist är det socialtjänsten som rekryterar och tillsätter kontaktperson och följer upp insatsen.

Eftersom vi inte funnit några tidigare studier om denna insats, kan det verka som om insatsen kontaktperson i umgängestvister är något mycket sällsynt, inte värt att vare sig räkna på, utvärdera eller på annat sätt utforska. Man skulle kunna tro att den här typen av insats som stöd eller skydd för barn i mötet med endera föräldern är en perifer insats, som gäller några få. Ingen vet emellertid hur vanlig den är. I förberedelserna för vårt forskningsprojekt "Barnet mellan två föräldrar – insatsen kontaktperson i umgängestvister"¹ mötte vi yrkesverksamma inom socialtjänsten som visserligen inte hade några uppgifter om antal men hade många och engagerade synpunkter på insatsen. Vi kan konstatera att den aktualiserar flera intressanta och viktiga frågor. Även om insatsen är tänkt för barnets bästa, finns det de som menar att det ligger snubblande nära till hands att tänka utifrån föräldrars rätt, när ett barn får kontaktperson som stöd eller skydd för att kunna umgås med den förälder, som de inte bor hos. Är det barnets bästa med umgänge till varje pris?

Kontaktperson i umgängestvister räknas in i statistiken över den allmänna öppenvårdsinsatsen kontaktperson/-familj och det går inte att utläsa hur vanlig den är just i umgängesärenden. Det framgår av Socialstyrelsens statistik över insatser 2004 (Socialstyrelsen 2005) att 22 600 barn och unga (0-20 år) hade insatsen kontaktperson/-familj enligt Socialtjänstlagen (SoL) någon gång under 2004. Det är 10 per

1000 av alla 0-20 åringar och det framgår att det är något vanligare för pojkar, fördelningen är 55 % pojkar och 45 % flickor. Det är sannolikt att bara en liten andel av dem har kontaktperson för att kunna umgås med den förälder, som de inte bor hos.

Det går inte att utläsa av nationell statistik hur liten den andelen är. Det är ingen uppgift som Socialstyrelsen frågar kommunerna om (muntlig uppgift från SCB) och det finns ingen kommunstatistik som särskiljer kontaktperson i umgängesärenden från kontaktperson/-familj som "vanligt" bistånd.

Vi vill dock ta ett tänkbart räkneexempel från en kommun på cirka 100 000 invånare. Av nationell statistik (Socialstyrelsen 2005) framgår att denna kommun år 2004 hade 73 barn i ålder 0-12 år, som någon gång under året hade insatsen kontaktperson/-familj. Av familjerättens egen statistik samma år framgår att 17 barn hade kontaktperson i umgängesärenden enligt domstolsbeslut och 15 barn hade det enligt föräldrars egen ansökan, vilket är en betydande andel (32/73). Det torde vara motiverat att försöka skaffa en nationell överblick över hur och hur ofta insatsen används i umgängestvister.

Vi hade inte mycket kunskap om insatsen kontaktperson just i umgängestvister när vi påbörjade det aktuella forskningsprojektet, även om vi intresserat oss för insatsen i andra sammanhang (Andersson 2003; Andersson & Bangura Arvidsson 2001). Vi gick därför in i arbetet relativt förutsättningslöst och började med att fråga oss fram bland professionella med erfarenheter inom området.

Vi hade till en början tänkt att detta bara skulle vara en sondering av fältet, för att sedan närmre studera sociala akter samt kontaktpersoners, barns och föräldrars perspektiv på insatsen. Det visade sig emellertid befogat att bygga en första delstudie på systematiska intervjuer med professionella, nämligen jurister och familjerätts- och socialsekreterare i tre kommuner. Med hjälp av material från delstudien vill vi i denna artikel lyfta fram några aspekter på insatsen som berör frågan: Umgänge till varje pris?

Även om vi inte hittat annan forskning just om denna typ av insats så tillhör frågan ett bredare forskningsfält, som vi först ger en kort orientering om, innan vi kommer in på vårt pågående forskningsprojekt (se även Andersson & Bangura Arvidsson 2006).

Forskningsfältet

Det är inte självklart inom vilket forskningsfält insatsen kontaktperson i umgängesärenden hör hemma. Hör de barn och den insats, som den här artikeln handlar om, hemma i barnavårdsforskningen? Det är vanligt att barnavårdsforskning definieras som forskning om utsatta barn och socialtjänstens insatser. Visserligen kan man säga att insatsen kontaktperson även i de här fallen är ett bistånd eller en insats från socialtjänsten, men familjerättsliga tvister inkluderas vanligen inte i social barnavård (se t ex definition enligt Lundström 1996). Då kanske forskning om insatsen och berörda barn och familjer hör hemma inom den familjerättsliga forskningen? Eller inom familjeforskningen, som har ett bredare perspektiv på olika familjeformer och föräldraskap? Eller kanske skulle det finnas plats för de här barnens erfarenheter inom barndomsforskningen, som lyfter fram att barndomen är beroende av sitt sammanhang i tid och rum? Vi tror att barnet mellan föräldrar i umgängestvist faller mellan forskningsområden, i synnerhet när tvisten är så olösbar att domstolen träder in. Även om få är berörda, är området intressant i den meningen att det som genom förstoringsglas speglar konflikten mellan barnet som del av en familj och barnet som individ. Den speglar också svåra gränsdragningsfrågor mellan rättigheter och behov, mellan familjens och statens ansvar och mellan det generella och det individuella barnet.

Låt oss börja med några siffror om hur många barn som berörs av föräldrars separation. Det framgår av Barnombudsmannens rapport (BR 2004:06) att under ett år är cirka 3,5 procent av alla barn i åldrarna 0-17 år med om en separation mellan sina föräldrar. Det är nästan dubbelt så vanligt att barn som har samboföräldrar får uppleva en föräldraseparation som att barn som har gifta föräldrar får göra det. Det framgår också av BOs rapport att separationer är vanligare när ena föräldern är utlandsfödd och en är född i Sverige, jämfört med när båda föräldrarna är födda i Sverige. Gemensam vårdnad efter skilsmässa gäller 96 procent av barn till f d gifta föräldrar och 89 procent av barn till f d sambor (räknat på separationer år 2002). Av de omkring 50 000 barn, som inte bor med båda föräldrarna, bor 60 procent hos sin mamma, 22 procent hos sin pappa och 18 procent har växelvis boende. År 2001/2002 var det bara sju procent av de barn, som bor hos ena föräldern, som aldrig träffade den andra för-

äldern. Därtill kommer att sju procent hade en förälder som var död eller okänd. (Se BR sidorna 27-34.)

Ofta används begrepp som sekularisering, urbanisering, industrialisering, individualisering för att beteckna förändringar i familjelivet (se t ex Scott 2004). Margareta Bäck-Wiklund (2003) skriver bl a så här om det senmoderna familjelivets inneboende motsättningar (s.22-23):

"Den familj vi lever vårt dagliga liv i präglas ofta av kamp och medlemmarnas motstridiga viljor. Den är fragmenterad och instabil, till skillnad från vår "tänkta" familj som vi lever med i tankarna. Den senare har vi skapat genom ritualer, den lever genom mytens kraft och, kanske viktigast av allt, den sviker oss aldrig. Gapet mellan ideal och verklighet är en av den samtida familjediskursens inneboende motsättningar. Vi skyddar den tänkta familjen, och då ofta på bekostnad av att vi döljer och mystifierar det familjeliv vi lever till vardags".

Margareta och Lars-Charter Hydén (2002) skriver i boken *Samtal om den nya familjen och det eviga föräldraskapet* också om de förändringar, som har skett i det moderna samhället. Familjelivet styrs inte längre främst av traditioner utan familjen är numera att betrakta som ett projekt som ständigt förändras genom pågående reflexion och omformulering av vad en familj är och vad som är meningen med familjen. Det ställer stora krav på familjemedlemmarnas förmåga att kommunicera och förhandla med varandra. Efter en skilsmässa ställs detta på sin spets, då föräldrarna har ännu större krav på sig att kunna kommunicera och förhandla med varandra. Trots sin konflikt måste de komma överens om såväl var barnen ska bo och hur umgänget ska se ut som om frågor kring barnens uppfostran.

Begreppet familj – familjemedlemmarna – individualiserades, först och främst för att hävda kvinnors individualitet: Genom kvinnors kamp för rätten att delta i det offentliga livet gjordes även barn synliga i offentlig debatt. Därmed öppnades också för en diskussion om barns individualitet och rättigheter och barnen fick träda fram ur familjens skugga, som Göran Therborn (1996) formulerar det. Samtidigt har faderskapet förändrats i den meningen att den svenska socialpolitiken har bidragit till att förflytta fokus från faderskapets ekonomiska skyldigheter till ➤

mer vårdande ansvar (se t ex Bangura Arvidsson 2003). Föräldraskapet har blivit mer jämställt. Staten har hjälpt till att få in fadern 'på banan' och få honom att ta större del i omsorgen om barnen. Det innebär också att fadern i större utsträckning än tidigare behåller kontakt med sina barn efter separation från barnens mor. Med statens (domstolens) hjälp kan han också kräva större rätt att göra det, även om modern inte finner det lämpligt eller motiverat.

Under de senaste decennierna har även synen på barn och barndom förändrats inom forskningen. Socialisationsforskningen har t ex kritiserats för att vara upptagen av att ta reda på hur barn formas av samhället, familjen och de vuxnas villkor. På senare tid har man emellertid börjat betrakta barn som kapabla personer involverade i en socialisationsprocess, som inte verkar *på* dem utan *via* dem, som Gunilla Halldén (1994) uttrycker det. Utvecklingspsykologin har på motsvarande sätt kritiserats för att i alltför hög grad ha intresserat sig för hur barn utvecklas efter generella linjer, i allmängiltiga utvecklingsstadier.

På senare tid har man börjat intressera sig för skillnader utifrån, klass, kön, etnisk bakgrund och tar större hänsyn till kontexten eller det sammanhang, i vilket barnet ingår. I linje med detta har forskare också börjat intressera sig mer för barns vardagsliv, deras här-och-nu-situation. Barndomens värde ligger inte (bara) i förberedelserna för vuxenlivet utan barndomen är viktig i sig, medan den pågår (se t ex Andersson 2000; Bäck-Wiklund & Lundström 2001; Dencik & Jørgensen 1999).

En syn på barn som subjekt med vilja, röst och egen inställning och med rätt att uttrycka den, betonas också numera i lagstiftningen. Det avspeglas i lagstiftningen att barnet alltmer har kommit att uppfattas som en egen individ vid sidan om sina individuella föräldrar, även om Föräldrabalken ger barn ett begränsat inflytande (se t ex Hydén och Hydén 2002; Singer 2000). I lagstiftningen framhålls också att barn behöver ett stabilt och varaktigt förhållande till sina föräldrar och har behov av samhörighet med båda föräldrarna, även om dessa är i konflikt med varandra.

Det är ett återkommande konstaterande i olika sammanhang att det är viktigt för barn att ha kontakt med båda sina föräldrar, även om dessa inte lever tillsammans. Det är allmänt

känt, konstaterar t ex Bente och Gunnar Öberg (1992), att fäder är viktiga för pojkar, därför att en pojke som ska växa upp till man behöver en modell, en förebild, någon han kan identifiera sig med. De konstaterar samtidigt att det inte lika ofta talas om flickors behov av sin pappa, men utifrån sina intervjuer med flickor och unga kvinnor kan de fastslå att "en flicka behöver i allra högsta grad sin pappa" för att våga lita på män och få självförtroende nog att känna sig värd att älskas. Det finns möjligen undantag från denna regel: "Vi vill dock göra undantag för de flickor som hade levt med en trygg och stark mor, som inte var bitter på barnets far och som hade klarat av att ge sin dotter en bra självbild och en positiv kvinnoyn" (s. 115-116). Författarna markerar fädernas betydelse i barnens liv men anser samtidigt att det finns situationer där det inte ska förekomma umgänge mellan barnet och den andra föräldern.

I en tidigare kunskapsöversikt med titeln *Vad vet vi om insatsen kontaktperson/-familj?* (Andersson & Bangura Arvidsson 2001) fann vi att insatsen kontaktfamilj tycks innefatta invanda föreställningar om en "normal" familj. Ett vanligt skäl att tilldela barn till ensamstående mödrar en kontaktfamilj var just att de skulle få erfarenhet av "normalt" familjeliv, vilket inkluderade tillgång till en pappa.

Utifrån socialtjänstens perspektiv var det ibland lättare att tillsätta en kontaktfamilj än att försöka engagera barnets pappa, som inte sällan uppfattades som ointresserad av barnen eller tyngd av egen problematik. Vi citerar oss själva: "Om det egna familjelivet framstår som bristfälligt eller problematiskt på något sätt framhålls insatsen kontaktfamilj som en möjlighet för barnen att erfara normalt familjeliv" (sid 105). Kontaktperson, å andra sidan, var vanligare för större barn och tonåringar och motiverades ofta med att de behöver en manlig förebild att umgås med, som kompensation för en frånvarande pappa.

Kontaktperson i umgängesärenden, finner vi nu, kan i detta avseende motiveras på ett motsatt sätt: Istället för att kompensera en "ofullständig" familj och en frånvarande fader med kontaktperson/-familj så innebär umgänge i närvaro av kontaktperson att fadern involveras i barnets liv, även om han är tyngd av egen problematik. Detta framstår för oss som ett annat sätt att bibehålla en "normal" familj för barn trots förändrade familjeformer.

Tillvägagångssätt

För den delstudie, som bygger på intervjuer med yrkesverksamma, valdes tre kommuner med olika befolkningsstruktur och olika sätt att organisera sin sociala verksamhet. Det var en mindre kommun med ca 30 000 invånare som vi kallar Småstaden, en mellanstor kommun med ca 100 000 invånare som vi kallar Mellanstaden och en stor kommun med mer än 250 000 invånare som vi kallar Storstaden.

I Storstaden finns en central familjerätt, medan socialtjänsten i övrigt är uppdelad på de olika stadsdelarna. Det betyder att Storstadens familjerättssekreterare finns i en egen organisation, där samarbetsamtal och familjerättsutredningar äger rum. När det sedan kommer till tillsättandet och uppföljningen av insatsen av kontaktperson i umgängestvister är det en uppgift för stadsdelarna. Vi har intervjuer från stadsdel A och B. I stadsdel A har socialsekreterare ansvar för insatsen kontaktperson i umgängesärenden – jämte andra uppgifter, som ingår i socialtjänstens individ- och familjeomsorg (IFO). I stadsdel B har en socialsekreterare enbart hand om denna typ av insats. I Mellanstaden finns det en central familjerätt, där samarbetsamtal och familjerättsutredningar ingår i uppgifterna, men de familjerättssekreterare, som gör familjerättsutredningar, är också de som tillsätter och följer upp insatsen kontaktperson i umgängesärenden. I Småstaden finns två familjerättssekreterare.

Vi hade bett om en gruppintervju med familjerättssekreterare i var och en av de tre valda städerna. De fick själva välja vilka som skulle representera familjerätten i respektive stad och vi anpassade oss till att såväl organisation som antal yrkesverksamma var olika. I Storstaden önskade samtliga (14) familjerättssekreterare delta. Med tanke på att de inte hade hand om tillsättande och uppföljning av den insats vi var intresserade av intervjuade vi också två socialsekreterare i stadsdel A och en i stadsdel B. I Mellanstaden var det två familjerättssekreterare som representerade hela familjerätten och i Småstaden deltog de två berörda familjerättssekreterarna. Det betyder att sammanlagt 21 familjerätts- och socialsekreterare har intervjuats. Intervjuerna, som kan betecknas som halvstrukturerade, inleddes med ett antal påståenden för att vi skulle få det vi redan trodde oss veta bekräftat, kommenterat eller avfärdat. Därefter följde ett antal frågor om

bland annat: ärendegången, samarbetet mellan socialtjänst och tingsrätt, intervjupersonernas uppfattning om insatsen, hur insatsen motiveras för föräldrar respektive barn, familjernas kännetecken inklusive klass, kön, etnicitet, samt vem som blir kontaktperson och kontaktpersonernas uppgifter, svårigheter och dilemman.

När föräldrar inte kan komma överens om umgänget, kan det uppstå långvariga juridiska processer, där socialtjänsten blir inblandad i olika skeden. Eftersom vi ville försäkra oss om att ha förstått de juridiska förutsättningarna, intervjuade vi också tre jurister: en före detta domare med erfarenheter både från tingsrätt och hovrätt, en chefsrådmann vid en länsrätt och en familjerättsjurist som både är socialkonsult på en länsstyrelse och har erfarenheter från Familjerättsociologernas Riksförening (FSR). Deras information är inbakad i våra beskrivningar av hur processen går till.

Samtliga intervjuer spelades in på band. Storgruppsintervjun gjorde vi gemensamt och de andra intervjuerna har endera av oss gjort. Vi har bearbetat materialet genom att först skriva ut intervjuerna ordagrant och sedan tematisera och analysera innehållet. Då vi enbart har intervjuat professionella och inte frågat om sekretessbelagda uppgifter, har vi inte behövt ha några större etiska betänkligheter. Vi har emellertid som extra säkerhetsåtgärd valt att inte namnge vare sig kommuner eller intervjuerpersoner. Vi har valt att anonymisera alla intervjuerpersoner, även dem som inte har bett om det.

Insatsen kontaktperson i umgängestvist

Vad är då kontaktperson i umgängestvist för typ av insats? Vi fick bekräftat att det inte finns någon samlad kunskap om omfattning, varaktighet och andra till synes lätt åtkomliga kvantitativa mått på insatsen. Alla våra intervjuerpersoner bekräftade att det finns en brist på överblick över hur vanlig insatsen kontaktperson är i umgängestvister, både enligt dom med stöd av Föräldrabalken (FB) och enligt ansökan om bistånd enligt Socialtjänstlagen (SoL). Det är inte ovanligt att kommunala socialförvaltningar menar att alla förordnanden om kontaktperson i dylika ärenden ska definieras som bistånd enligt SoL, även ➤

om de beslutats i dom. Vi går inte närmare in på hur verksamheten organiseras, eftersom det har en tendens att förändras. Det som är viktigt för vårt sammanhang är att rekrytering av kontaktpersoner i umgängestvist vanligen ligger på samma socialsekreterare (inom individ- och familjeomsorgen), som också har till uppgift att rekrytera andra typer av kontaktpersoner/-familjer.

Sedan är det vanligen inom familjerätten som tillsättandet av kontaktperson och uppföljning av insatsen sker, när det gäller den här typen av ärenden (undantag var Storstaden, som lämnade även detta till stadsdelarna). När kontaktperson beslutats i domstol, ska domen verkställas och socialtjänsten har att förordna en kontaktperson. Det är här som det kan uppstå samarbetssvårigheter, t ex i den meningen att socialtjänsten inte får tillräcklig information eller kan finna domen orealistisk eller inte förenlig med barnets bästa. Det är inte socialtjänstens uppgift att påverka domen. Familjerättsjuristen hade dock erfarenhet av att så kunde vara fallet:

"Det är inte socialtjänstens sak att "överpröva" tingsrättens dom. Har de bestämt att det ska vara kontaktperson eller att umgänget ska ske i närvaro av tredje person, så ska det ju vara det. Men jag har sett att man på socialtjänsten faktiskt överprövar domen. Man tycker på socialtjänsten att det inte är bra för barnet och då är man inte heller så benägen att finna en kontaktperson, gör inte samma ansträngning... Ja, man gör en bedömning och säger att det inte går att hitta en kontaktperson för ett dylikt uppdrag eller förordnar en kontaktperson och ser att det inte fungerar och avslutar ärendet".

Flera intervjupersoner betonade att tingsrätten inte kan ålägga socialtjänsten att ordna en kontaktperson. Det måste ske en överenskommelse, de måste samarbeta. Det var i den frågan störst missnöje i Storstaden. Familjerättssekreterarna i Mellanstaden menade att de hade ett gott samarbete med domstolen, "generellt sett, ett ömsesidigt förtroende... och tycker att vi får bra gehör för våra synpunkter i de domar och beslut som tas". I Småstaden menade man också att dialogen med tingsrätten hade blivit bättre: "Tingsrätten dömer efter att ha pratat med oss om det finns en möjlighet att tillsätta kontaktperson, för annars faller det." Det som det framför allt kan råda olika mening om är tidsperspektiven. Flera intervjupersoner gav exempel på "orimliga"

domar, som t.ex. kräver en kontaktperson åtta timmar i sträck eller både lördag och söndag. Fyra timmar i sträck och varannan helg hade en familjerätt funnit rimligast. Umgänget kan äga rum på olika platser, t.ex. i pappans hem eller på neutral plats eller under gemensam utflykt. Familjerätten i Mellanstaden hade tillgång till en lägenhet, där umgänge kunde ske i närvaro av kontaktperson, vilket hade många fördelar.

Det står inte i domen när insatsen ska avslutas. Det är i princip upp till socialtjänsten att avgöra det i samband med sina uppföljningar, men därom rådde delade meningar:

- Det kan vara obegränsad tid.
- Vi har sett skräckexempel på att det pågått i fem år.
- Vi ser det ju som att en kontaktperson ska vara med i ett övergångsskede.
- Man kan inte bestämma behovet... det kan man inte som domstol besluta att /t ex/ i juni nästa år behövs det inte längre.

Om det är ett domstolsbeslut, då gäller det tills vidare. Det är oftast boendeföräldern som vill att barnet ska ha en kontaktperson i umgänget med den andra föräldern och "då rullar det på" tills det blir någon annan överenskommelse. Det kan emellertid hända att barnet slutar träffa den andra föräldern utan att denne protesterar. Om umgänget upphör och "motparten" vill klaga på att beslutet inte verkställs, då får han (hon) gå till länsrätten och ansöka om verkställighet. Det kan också hända insatsen avslutas därför att föräldrarna kommer överens om att umgänget fortsättningsvis kan fungera utan kontaktperson.

Det är tydligt att domstol och socialtjänst kan ha olika syn på föräldrars rätt och barns behov. Med Mai Heide Ottosens (2004) formulering kan man säga att den rättsliga ordningen ska upprätthålla generaliserade normativa förväntningar, lösa konflikter och verka som politiskt styrsystem. Socialtjänsten ska kunna hantera ett koncept om barnets bästa, förankrat i kunskap om barns behov, vad som är bra eller dåligt, gagnar eller skadar barnet. Förutsägbara rättsregler och individuella barns behov kan komma att stå emot varandra. För att komplicera det hela ytterligare kan vi tillägga att det inte bara är *en* domstol som har att bestämma, eftersom tingsrättens dom kan överklagas till hovrätten. Därtill kommer att länsrätten har att hantera verkställighe-

ten och då är kammarrätten överklagandeinstans. Socialtjänsten å sin sida består av olika enheter. Familjerätten är den enhet som närmast kommer i kontakt med den här typen av ärenden och gör utredningar som blir underlag för tingsrättens beslut. I en del kommuner har familjerätten sedan inget med tillsättande av kontaktperson eller uppföljning av insatsen att göra utan det är en annan enhet inom individ- och familjeomsorgen (social barnavård med olika beteckningar i olika kommuner). Mellan familjerätt och social barnavård kan det också finnas ett glapp i synsätt och tolkning av barnets bästa.

Trots att det finns mycket att säga om insatsen, som inte alltid fungerar så bra, är det ett samlat intryck från intervjuerna att det är en bra insats i den meningen att det är en trygghet för barnet, som annars inte skulle ha möjlighet att träffa den förälder som han eller hon inte bor hos.

Föräldrar i tvist

Vilka föräldrar – boendeföräldrar och umgängesföräldrar – är det som berörs av insatsen?

Den största enigheten fanns kring kön i den meningen att det vanligen är mamman som är boendeförälder och pappan som är umgängesförälder. Det är således vanligen i umgänget med sin pappa som barnet bedöms ha behov av en kontaktperson som stöd eller skydd. När boendeföräldern inte vill eller vågar lämna ut barnet till umgängesföräldern utan kontaktperson så behöver det emellertid inte handla om barnen utan om kamp mellan föräldrar.

Vad gäller klass eller socioekonomisk bakgrund fanns det olika meningar och inte något entydigt intryck. Den vanligaste uppfattningen var dock att vårdnads- och umgängestvister är inte klassbundna, "de är alla typer" - "de har en mycket varierande bakgrund". De är emellertid vanligast i kombination med många andra problem:

– Det handlar inte så mycket om klasstillhörighet, tror jag, utan det är annan problematik som ligger bakom.

– Det är oftast människor som har väldigt mycket andra problem i sitt liv utöver det här.

– Sen kan man ju ha missbruksproblem i vilken klass som helst och våld finns i alla samhällsklasser... och psykisk sjukdom.

Kan man urskilja skillnader utifrån etnisk

bakgrund? Ingen hade några statistiska uppgifter och det betonades att svåra umgängestvister förekommer i såväl svenska familjer som i familjer med invandrarbakgrund. Det var dock en erfarenhet att det bidrar till konflikten, om föräldrarna kommer från olika kulturer. Svårare konflikter kan uppstå i invandrarfamiljer än i svenska familjer, om kvinnan har en ny partner.

Det samlade intrycket blir att det vanligen är en kombination eller kumulation av bekymmer och påfrestningar av olika slag, när en separation leder till så uppsplitande umgängestvister att barnet bedöms ha behov av en kontaktperson i umgänget med den andra föräldern.

Boendeföräldern. Det fanns flera erfarenheter av att det är boendeföräldrar som ofta gör "indirekt motstånd" mot tillsättande av kontaktperson, "egentligen inte vill" och därför "försöker förhala" eller "ha undanflykter". Det kan också bero på vem som är kontaktperson, om de kan lita på henne eller honom. Det kan kännas tvingande för boendeföräldern att hon (eller han) måste gå med på att barnet träffar sin pappa (eller mamma). Om hon (eller han) förhindrar att domen verkställs så riskerar hon (eller han) vite. Å andra sidan kan det vara en trygghet för boendeföräldern att det finns en kontaktperson som är med barnet under umgänget och kan se till så att det inte händer något som är skadligt för barnet. Insatsen kontaktperson kan ses som en trygghet för den mamma, som inte vill eller vågar lämna ut barnet till fadern. Det kan ha olika skäl. Ett citat från en familjerättssekreterare:

"Man kan /som boendeförälder/ också tycka att det är bra för barnet, som kanske inte träffat den andra föräldern på flera år, med en person som kan hjälpa till när man inte klarar av att mötas. Men det finns också boendeföräldrar som inte tycker att det här är nåt bra för barnet och då blir man naturligtvis kritisk till den här formen, vill inte att det ska vara något umgänge egentligen".

Umgängesföräldern. För umgängesföräldrar finns det också både för- och nackdelar med insatsen. Nackdelen kan vara att umgängesföräldern känner sig kontrollerad och övervakad och upplever det som att han (eller hon) inte kan umgås på ett avslappnat och naturligt sätt med sitt barn. Han (eller hon) kan känna sig misstänkliggjord. Någon enstaka gång kan det ses som en trygghet för den pappa, som annars kanske skulle anklagas för oegentligheter gentemot barnet ➤

under umgänget eller som inte litar på sin egen förmåga på grund av missbruk eller psykisk sjukdom. Som en familjerättssekreterare sade:

"De kan också tycka att det faktiskt är skönt att det är någon med och ser att det faktiskt inte händer nåt särskilt under umgängestillfällena. Men det kan också vara så att man tycker det är väldigt förnedrande att umgås med sitt barn under kontrollerade former, när man själv inte tycker att det finns något problem".

Vi kan konstatera att det är stor samstämmighet i att det är till barns bästa att hålla kontakt med sin pappa, även om de inte bor tillsammans. Det kan i vissa fall också tolkas som att fadern därmed också har fått större rätt att träffa sina barn, även i konflikt- eller problemtungda lägen och även om barnen egentligen inte vill. Omformulerat kan man istället förstå det så att barnet har fått stärkt rätt att träffa sin pappa, även om mamman ställer till svårigheter och vill sabotera umgänge. Även om familjen/hushållet upplöses består föräldraskapet och barns rätt till båda sina föräldrar. I de fall det blir aktuellt med kontaktperson i umgänge kan man säga att inneboende dilemman och fördelningen mellan familjens och statens ansvar förstoras och förtydligas (jfr SOU 2005:43).

Berörda barn

Det var ett återkommande påpekande att det vi här talar om berör få barn, eftersom det vanligaste är att föräldrar kommer överens. Det är de särskilt svåra fallen, där föräldrarna är i allvarlig konflikt och/eller boendeföräldern inte litar på umgängesföräldern, inte vågar låta barnet vara utan stöd eller skydd av en kontaktperson vid umgänget.

Detta har prövats i olika instanser och beslutats av myndigheter, som väljer ut kontaktperson och följer upp insatsen. Ledstjärnan är barnets bästa, men ibland tycks barnet hamna i skymundan, åtminstone om man lyssnar på de professionella, som i sin yrkesutövning har kommit i kontakt med insatsen.

Vanligen är insatsen kontaktperson tänkt som en trygghet för barnet, eftersom den generella tolkningen av barns bästa under här aktuella omständigheter är att barn mår väl av att ha kontakt med båda sina föräldrar. I de flesta fall är kontaktperson en bra insats och en trygghet

för barnet, menade intervjupersonerna tämligen samfällt. Det finns emellertid fall där det kan ifrågasättas om umgänge är bra "till varje pris", menade de också. Några framförde tanken att även om det kanske inte ser ut att vara i enlighet med barnets bästa i nusetituationen, är det något som man förutsätter att barnet kommer att må bra av i längden. Det kan visa sig vara bra i framtiden, när barnen blir större och förstår bättre. Det är dock särskilt svårt att veta när det gäller små barn, menade andra:

"Det kan dröja åtta-nio månader innan de får en kontaktperson och då kan den här ungen ha tappat bilden av föräldern den ska träffa. Då ska den lilla ungen träffa en främmande kontaktperson... plus den här pappan som är en okänd figur... och där ska de vara i en främmande miljö. Alltså, om man ser ur barnets synvinkel, de små barnen, så är det ju en väldig apparat de ska finna sig i. Det kan man fråga sig om det är bra".

Intervjupersonerna i en grupp var överens om att det är särskilt svårt med "våldsutsatta". Det är visserligen inte särskilt vanligt, men man måste ta reda på om det förekommit våld i familjen, "man ska inte vara rädd för att fråga", annars får man inte veta det. I mer än en gruppintervju gavs exempel på motstridiga intressen, där barnet egentligen aldrig velat träffa sin pappa men ändå varit tvungen till det under flera år. Så här berättade en familjerättssekreterare om en flicka:

"Mamman och kontaktpersonen hade övertalat henne, men nu hade det kommit till en punkt, så nu ville hon inte göra det längre /träffa sin pappa/. Nu börjar hon närma sig 12-årsgränsen och socialsekreteraren undrade om det var rimligt att man avslutade det här kontaktmannskapet och kanske tog hänsyn till flickans egen vilja. Och då blir man ju lite skrämmd, när man hör såna berättelser, för det kan ju handla om väldigt små barn, när det här börjar. Och då kommer man in på frågan, är det viktigt med umgänge till varje pris? Är det bra för barnet? Och vem tillvaratar barnets intresse i de här lägena"?

I en annan grupp fanns exempel på en flicka som kände sig tvingad att träffa sin pappa mot sin vilja. Hon gjorde det "för hon vet att ställer hon inte upp på detta så får hennes mamma böta en massa pengar". Sådana exempel gällde barn under tolv år. Det var en samlad erfarenhet att från tolv år och uppåt är det mycket sällsynt att barn får en kontaktperson i umgängesärenden,

”för då finns en särskild regel att barnens vilja ska gälla”.

Barns behov och föräldrars rätt

Lagstiftningens intentioner är barnets bästa och däri ingår barns rätt till den andra föräldern, men i den konkreta verkligheten kan det bli föräldrars rätt som väger tyngre. I föräldrarnas konflikt kan barnen komma i skymundan, trots att barnen utreds och utreds, kanske i flera instanser samtidigt eller upprepade gånger. Även i de fall där barnen inte hamnar i skymundan, kan deras dubbla lojalitet försvåra uppgiften att urskilja barns behov i förhållande till föräldrars rätt. Det är en grannliga uppgift att som vuxen försöka fånga barns perspektiv och därtill väga in det i beslut om barns bästa, i synnerhet som generell kunskap inte alltid är applicerbar på enskilda fall.

Hur motiveras då insatsen för barnen? Vid Storstadens familjerätt träffade familjerättssekreterarna barnen under utredningstiden men kunde inte motivera dem för kontaktperson, eftersom de inte visste hur domen skulle bli. På stadsdelskontoret träffade de vanligen inte barnen i dessa ärenden, eftersom utredningen hade gjorts vid familjerätten, som bättre kände familjen. Familjerättssekreterare som både gjorde utredningar och följde upp insatsen, hade träffat barnen i samband med familjerättsutredning. När familjerättssekreterarna i Småstaden funderade över hur de motiverade insatsen för barnen, kom de fram till att ”det är ju mer föräldrarna som gör det grovjobbet”. För att insatsen ska fungera är man mycket beroende av föräldramedverkan: ”Vi är beroende av att dom faktiskt talar väl om den /insatsen/ och uppmuntrar och hjälper till”. Det är föräldrarna som motiverar sina barn, ”man kan ju bara tala om för föräldrarna att det är för barnets skull, det är det som är det viktigaste”. Men intervjupersonerna tyckte ändå: ”En bra fråga, för egentligen så skulle man kanske träffa barnen och förklara hur vi ser det, precis som man gör med föräldrarna... För annars blir det ju på föräldrarnas villkor.” Via kontaktperson eller föräldrar har de dock fått uppfattningen att barnen i de flesta fall var positiva, ”alltså, ska jag vara ärlig har jag inte hört något negativt”. Det kan

bero på duktiga kontaktpersoner, som är noga med att lära känna barnen.

– Men man kanske skulle prata med barnen om hur dom ser det, för det vet man överhuvudtaget inte. Dom beskrivs som glada, glada när dom ska iväg och när dom kommer tillbaka.

– Det är ju det vi går efter. Men en direkt fråga har jag inte ställt /till barnen/.

Hur mycket får barnet komma till tals? Vid familjerätten i Storstaden visste man inte hur det sköttes ute i stadsdelarna, sedan familjerätten avslutat sin utredning: ”Tyvärr är det nog ganska mycket vuxenfokus i det här vid uppföljningarna”, menade en som tidigare arbetat i en stadsdel. I familjerättens utredning var alla överens om att barnen fick komma till tals. I den mån barn hade kontaktperson interimistiskt (under pågående utredning) kunde de säga att barnen ofta såg det som en trygghet med kontaktperson. ”Jag går bara dit om NN /kontaktpersonen/ är med, annars går jag inte dit”, kunde barn säga. Det fanns också exempel på att för barn var det viktigare att få träffa kontaktpersonen än den andra föräldern, därför att det innebar att ha en annan vuxen att tala med om föräldrarnas konflikt. Kontaktperson kan utan tvekan vara en trygghet för barn, det var man överens om, men när det gällde frågor som var kopplade till uppföljning av insatsen, var en återkommande kommentar i Storstaden: ”Vet inte”.

I princip var stadsdelsfarenheterna de att kontaktperson i umgängestvister oftast var positivt för barnen. Det framkom i uppföljningssamtal, där socialsekreterare träffade kontaktperson och boendeförälder – och någon enstaka gång även umgängesförälder – ”och i vissa fall har man ju träffat barnen”. En socialsekreterare konstaterade dock att barnen inte har mycket att säga till om i de här fallen. ”Inte förrän barnet är tolv år, då familjerätten lyssnar väldigt mycket på barnen.” Det tycks vara en allmän uppfattning hos intervjupersonerna att barn som är under tolv år ska ha fått chansen att lära känna sina föräldrar och ha haft ett fungerande umgänge med den andra föräldern. Sedan, när de är tolv, får de själva bestämma att de inte vill, ”men då har de i alla fall haft chansen tidigare, de har valmöjligheter.”

En jurist påpekade att inte heller större barn kallas till domstolen. ”Man kallar ju aldrig in barnet att sitta där, det kan man ju inte göra.” Det är familjerättens sak att träffa barnen, men där får

man ju inte heller "sätta barnet mellan höttapparerna". Det som är bäst för barnet i umgängeskonflikter, det är att barnet inte får välja. "Det är vuxnas sak att göra upp detta, och det gäller även om man är femton år." Barn kan få säga vad de känner och vill men det är de vuxna som bestämmer. "För även en femtonåring ställs inför förfärliga lojalitetsproblem om den måste välja."

Ur socialtjänstens synpunkt var det mer självklart att man värnade om barnet inom socialtjänsten än vid tingsrätten. Flera hade hört från andra den uppfattningen att tingsrätten dömer till kontaktperson för att föräldrarna ska hålla sig lugna eller för att få ett slut på förhandlingarna. Vid familjerätterna i Mellanstaden och Småstaden hade man dock den erfarenheten att samarbetet med tingsrätten på senare tid hade blivit bättre, vilket innebar bättre beslut med mer hänsyn till barnen. Det kräver dock, menade flera, att "vi träffar tingsrätten och att vi kommunicerar med dem och diskuterar de olika svårigheter som finns". Genom att träffas kan man påverka domstolen att ta hänsyn till vad som är bra för det individuella barnet, inte bara ta hänsyn till vad som är "generellt" bäst utan fråga sig: "Är det lämpligt just i det här ärendet att köra ett umgänge och i så fall, hur ska det se ut?"

– Umgänget är ju till för barnet så att säga, det ska man ha klart för sig, det är barnets rätt att ha ett umgänge med sin förälder... och där har jag en väldigt positiv syn på det, att det här /med kontaktperson/ är en möjlighet på det sättet.

– Det är viktigt att vi ser till att det umgänge som vi är med och bevakar blir ett bra umgänge också. Det ligger hela tiden väldigt nära att det inte blir bra...

– Det kan bli dåligt... vi ligger på gränsen där många gånger... alltså umgänget kan utgöra en påfrestning och belastning för barnen, man kan ibland ifrågasätta om det är bra.

Det finns också barn, som inte själva varit "direkt utsatta" av den andra föräldern, men som blivit det indirekt, genom att deras mammor varit mycket utsatta, t.ex. för mannens våld:

"Om då barnet lever med den här mamman och den här mamman har en oerhörd skräck för att avslöja var hon finns någonstans, då blir ju barnet på nåt sätt bärare, det kan bli omöjligt för barnet... och där kan det bli så svårt för barnet att man kan tycka att det inte är lämpligt /med umgänge/".

Det fanns tankar om att man från domstolens

eller samhällets sida har (alltför) svårt att säga att det inte ska vara något umgänge, även om barnen far illa av det:

"Det är väldigt svårt, där barn mår mycket dåligt i de här umgängen, och där kontaktpersonen har väldigt svårt att skydda ett barn, och där kontaktpersoner också gör saker därför att de blir indragna, uppknutna till föräldrarna".

Det är nämligen, enligt flera intervjupersoner, lätt att man som kontaktperson blir "indragen". Man tillbringar mycket tid med umgängesföräldern, som man lär känna och kanske blir vän med. Då kan det vara svårt att sedan en dag vara tvungen att sätta gränser utifrån barnets intresse. Somliga betonade att det finns fall där "umgänget kan utgöra en påfrestning och belastning för barnen, man måste ibland ifrågasätta om det är bra". En "hårfin" balansgång" menade andra. Det fanns emellertid från socialtjänstens sida en allmänt positiv värdering av insatsen, med tanke på barnen:

– Många umgängen hade inte kommit till stånd om där inte hade funnits kontaktperson. Så jag tycker det är bra – om man har ett mål med det. Det får inte vara så att det rullar på av slentrian. Det ska finnas ett mål – och då tycker jag att det är jättebra.

– Visst skapar det bekymmer när det är våld och någon ska bo på skyddad adress och dom har barn ihop. Så det är ju stora svårigheter. Men ändå har man rätt till att ha ett umgänge med sitt barn. Ett umgänge som är bra för barnet.

– Sen måste man se på varje enskilt ärende, för ibland har vi snuddat vid: Är det verkligen barnets bästa, det som är tilldömt? Så det är svårt att säga något generellt, känner jag, för det är ju så specifika ärenden var för sig.

– Men det är ju många barn som inte haft tillgång till sina föräldrar utan kontaktperson – och det är ju på gott och ont. Det är ju lite som NN /kollega/ säger att det kanske inte alltid är för barnets bästa. Men jag tycker ändå det är en insats som man ska ha kvar.

– Men man ska handskas varsamt med den.

– Ja, det får inte bli nåt som slentrianmässigt döms ut och så kör det på – utan man måste göra andra saker samtidigt också.

Någon påpekade att man måste komma ihåg att även om barnen har smärtsamma upplevelser av en förälder, så har de vanligen även positiva upplevelser: "En förälder är ju sällan bara

en farlig och otäck person, utan det kanske finns andra saker.”

Det behöver inte vara frågan om umgänge eller inte umgänge, det kan också vara som för en pojke, som ”laddade upp våldeliga inför varje umgängestillfälle” med sin pappa. Han ”gick upp i varv” och var ”en pest för sin omgivning, sin familj och i skolan”. Skolan vill inte ha kvar honom i klassen och eftersom det knappast var en lösning på hans problem att byta klass, så diskuterade kontaktpersonen och familjerättssekreteraren länge hur de skulle göra. När de kom fram till glesare umgänge, ”så var det inte samma stress för honom, han kunde ta det lugnare både före och efter”. Då måste man emellertid vara beredd att göra förändringar i det som bestämts av domstol, ”man måste påtala när det är något som inte funkar” och ”man måste vara beredd att stå för det också”. Familjerättssekreteraren tillade:

”För det är väldigt starka krafter att jobba med, alltså föräldrar och advokater, domstolar och så vidare, de är väldigt aktiva i förhållande mot oss, att vi ska genomföra saker och ting, ibland till vilket pris som helst. Så det är också att kunna stå emot det här trycket och säga att det här inte är bra, det här kan vi inte lösa på ett vettigt sätt”.

I en annan intervju framkom att det kan vara konfliktfyllt för barnet när en kontaktperson inte accepteras av den ena föräldern eller när en av föräldrarna inte accepterar umgänget eller umgängesformen. ”En del barn kan tycka om sina kontaktpersoner, känner förtroende... men känslan av att föräldrarna inte accepterar... att mamman inte vill medverka, /då kan det vara/ slitigt för barnen att gå med kontaktpersonen.”

Barnens bästa och föräldrarnas önskemål sammanfaller oftast, det ville flera intervjupersoner betona. Det kan emellertid ”kantra” om föräldrarna har olika uppfattning ”och barnet står i vägen”. Det är ”jättesvårt” om bedömningen är att båda föräldrarna i och för sig är lika lämpade, men de vill ha det på olika sätt. Ännu svårare är det när man finner att båda två är ”lika olämpliga” och ingen av dem kan se till barnets bästa. ”Hur sjutton gör man då?” Ibland kan man i det här sammanhanget tänka, som några intervjupersoner: ”Hoppas de här barnen ändå förstår att detta är till deras bästa – även om man inte alltid förstår det just då.” Det där med ”umgänge till varje pris” motiveras ofta med att det kan-

ske inte är det bästa just nu, kommenterade en intervjuperson, ”men när du blir vuxen kommer du att bli glad för detta”. En intervjuperson hade tankar om att forskningen visar att det är bäst för barn att träffa båda föräldrarna:

”Jaha, men det kanske gällde *de* barnen. Men de andra då? Hur gick det för dem? Ja, det gick inte så bra, men det gick bättre för majoriteten. Ja, men vad hjälper det mig? ... Det går inte att säga till en artonåring sen att ’vi gjorde så för vi trodde... jag är ledsen, men det blev inget vidare, men vi visste inte om det’”.

Detta avsnitt har rubriken ”Barns behov och föräldrars rätt”. Kanske skulle det istället kunna ha rubriken ”Barns rätt och föräldrars behov”? I umgängeskonflikter mellan föräldrar definieras det som barns behov att fortsättningsvis behålla kontakt med den förälder, som de inte bor hos. Om det istället vore en rättighet för barnen, hade då ”den andra” föräldern (umgängesföräldern, vanligen pappan) kunnat välja bort kontakt med sitt barn? Om denna förälder inte vill eller förmår (eller har behov av) fortsatt kontakt, då kan inte rätten bestämma att det ändå ska ske, med vite eller polishämtning. Hör kanske kontaktperson som stöd eller skydd för barn i umgänget med den andra föräldern mer samman med synen på föräldraskap (jfr Eriksson 2003) och faders förbättrade rättsliga ställning (jfr Heide Ottosen 2004) än med barns behov? Eftersom den här artikeln enbart handlar om de få och konfliktfyllda situationer, då föräldrar inte kan komma överens om umgänget, kan här behov och rättigheter komma i konflikt med varandra. Det finns inga enkla lösningar men utrymme för reflexion.

Slutdiskussion

Det finns en samlad kunskap och en generell uppfattning om att det är till barns bästa att behålla kontakt även med den förälder, som de inte bor hos. Det framgår av intervjuer med berörda yrkesverksamma att det som generellt sett är bäst inte alltid sammanfaller med det individuella barnets situation. Det är då domstol och familjerätt måste hjälpa till att jämka eller hitta lämplig kompromiss. Kontaktperson som stöd eller skydd för barn i umgänget med den andra föräldern kan vara en sådan (ytters- ➤ ta) kompromiss för att tillgodose både barnets

behov och förälders rätt – eller barnets rätt och förälders behov?

Eftersom generell kunskap om barns behov inte alltid sammanfaller med individuella barns intressen är det familjerättens uppgift att ta reda på det individuella barnets inställning och förmedla denna till domstolen, så att den vägs in i domen. Barnet har, som flera forskare framhåller, alltmer kommit att uppfattas som en egen individ i lagstiftningen. Det är i första hand barnets intresse av umgänge, som ska tillgodoses, och barn har rätt att komma till tals. Det finns emellertid en åldersfaktor, som är bekymmersam, eftersom det inte är så lätt att få fram de barns inställning, som ännu inte kan tala för sig själva och uttrycka sina egna intressen. Man ska heller inte lägga mer ansvar på barnen i föräldrars konflikt än de har ålder och mognad att klara av. Av våra intervjuer framkom att domstols beslut om kontaktperson i umgänget framför allt gäller barn under tolv år, medan tonåringar har större möjlighet att följa sina egna val. Det betyder att en tonåring kan avstå från kontakt men har också möjlighet att få en kontaktperson som stöd eller skydd i kontakten med den andra föräldern.

Det tycks vara större engagemang för att väga in individuella barns intressen i själva beslutet om kontaktperson än i uppföljningen av insatsen. Det verkar något oklart hur barns inställning fortsättningsvis tas till vara av socialtjänsten, som har att följa upp hur det går. Det förefaller finnas vissa frågetecken kring när och hur insatsen avslutas. Klart är att det saknas systematiserad kunskap kring barns uppfattning om insatsen kontaktperson i umgängestvister. Trots inbyggda svårigheter och dilemman var intervjupersonernas övergripande slutsats att kontaktperson i umgängestvister oftast är en trygghet för barnen, även om umgänge inte bör ske till varje pris.

Det är inte enbart för insatsens skull som fenomenet kontaktperson i umgängesärenden är intressant. Den utmanar också motsättningen mellan den "tänkta" familjen och den "levda" familjen. Låt oss upprepa delar av citatet från Margareta Bäck-Wiklund (2003): "Gapet mellan ideal och verklighet är en av den samtida familjediskursens inneboende motsättningar. Vi skyddar den tänkta familjen, och då ofta på bekostnad av att vi döljer och mystifierar det familjeliv vi lever till vardags." Det kan finnas anledning att reflektera över förhållandet mellan ideal och verklighet även i vårt sammanhang.

Även här är den "tänkta" familjen en familj som består av mamma, pappa, barn. Barnet ska inte bli lidande av att föräldrar bor på skilda håll utan mår bäst av att få behålla sin familj. När vissa av den "levda" familjens förmågor sviktar på grund av särskilda omständigheter, kan barnet få stöd och skydd av en kontaktperson för att upprätthålla den "tänkta" familjen.

Vi vill understryka att vi, som har mest erfarenhet från socialt arbete och barnvårdsforskning, är övertygade om att det är i barns intresse att behålla, få eller återfå kontakt med de föräldrar eller den förälder, som de inte bor hos (se t ex Andersson 2002, 2005). Vi menar inte i vår diskussion att ifrågasätta principen. Vi tycker emellertid att det finns anledning att reflektera över skillnaden mellan ideal och verklighet och att det är angeläget att ta reda på så mycket som möjligt om olika barns och familjers verklighet. Där ingår de barns och familjers verklighet, som har insatsen kontaktperson för att upprätthålla barns familjekänsla.

När barn tilldöms kontaktperson för umgänge med den förälder, som de inte bor hos, befinner de sig inte bara mellan två föräldrar i konflikt och i mellanrummet mellan den "levda" och den "tänkta" familjen. De befinner sig också i mellanrummet mellan familjens och statens ansvar för deras bästa. Man skulle också kunna säga att de befinner sig i mellanrummet mellan myndigheter, eftersom domstol och socialtjänst kan ha olika syn på föräldrars rätt och barns behov. Förutsägbara rättsregler och individuella barns behov kan stå emot varandra.

Om man vill komplicera det ytterligare kan man säga att det inte bara är *en* domstol om har att bestämma, eftersom tingsrättens dom kan överklagas till hovrätten och det är länsrätten som har att hantera verkställigheten, med kammarrätten som överklagandeinstans. Socialtjänsten å sin sida kan ha delat upp ansvaret så att familjerätten gör utredningar, som ligger till underlag för domstolsbeslut, medan andra enheter inom socialtjänsten har att rekrytera och tillsätta kontaktpersoner och följa upp insatsen. Mellan familjerätt och (övrig) individ- och familjeomsorg kan det också finnas glapp i synsätt och tolkning av barns bästa.

Vi har funderat över varför denna typ av insats och de barn och föräldrar som berörs inte återfinns i nationell statistik eller i utvärderings- och forskningsrapporter. Det är vår förhoppning att

vi genom att lyfta fram frågan i denna artikel kan få läsa reaktioner och samtidigt tillgång till kunskapskällor, som vi bortsett ifrån.

Referenslista

Andersson, Gunvor (2000) "Barnen i socialt arbete – en maktlös grupp?" I: Meeuwisse, A., Sunesson, S., Swärd, H. *Socialt arbete. En grundbok*. 1:a upplagan. Stockholm: Natur och Kultur.

Andersson, Gunvor (2002) "Fosterbarnet, familjen och fosterfamiljen. Intervjuer om familjeformer och relationer". I: Söderlind, Ingrid (red.) *Uppväxt, familjeformer och barns bästa. Om familjeliv som offentlig angelägenhet och vardaglig praktik*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.

Andersson, Gunvor (2003) "Evaluation of the Contact Family Service in Sweden". I: Katz, I. & Pinkerton, J. (eds) *Evaluating Family Support. Thinking Internationally, Thinking Critically*. Chichester: John Wiley & Sons/NSPCC.

Andersson, Gunvor (2005) Family relations, adjustment and well-being in a longitudinal study of children in care. *Child and family Social Work*, 10, 43-56.

Andersson, Gunvor & Bangura Arvidsson, Maria (2001) *Vad vet vi om insatsen kontaktperson/-familj? En kunskapsöversikt*. Meddelanden från Socialhögskolan 2001:1. Lund: Socialhögskolan.

Andersson, Gunvor & Bangura Arvidsson, Maria (2006) *Barnet mellan två föräldrar – insatsen kontaktperson i umgängestvister*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset

Bangura Arvidsson, Maria (2003) *Ifrågasatta fäder. Olika bilder av fäder till socialt utsatta barn*. Lund: Socialhögskolan (doktorsavhandling).

BR (2004:06) *Upp till 18 - fakta om barn och ungdom*. Stockholm: Barnombudsmannen.

Bäck-Wiklund, Margareta (2003) "Familj och modernitet." I: Bäck-Wiklund, M. & Johansson, T. (red.) *Nätverksfamiljen*. Stockholm: Natur och Kultur.

Bäck-Wiklund, Margareta & Lundström, Tommy

(red.) (2001) *Barns vardag i det senmoderna samhället*. Stockholm: Natur och Kultur.

Dencik, Lars & Jørgensen Schultz, Per (red.) (1999) *Børn og familie i det postmoderne samfund*. København: Hans Reitzels Forlag.

Eriksson, Maria (2003) *I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av fäders våld*. Stehag: Förlags AB Gondolin (doktorsavhandling).

Halldén, Gunilla (1994) Familjen ur barns perspektiv. *Socialvetenskaplig tidskrift*. 2-3: 103-112.

Heide Ottosen, Mai (2004) *Samvær til barnets bedste? Om regler og praksis på samværsområdet*. København: Socialforskningsinstituttet 04:04.

Hydén, Margareta & Hydén, Lars-Christer (2002) *Samtal om den nya familjen och det eviga föräldraskapet*. Stockholm: Natur och Kultur.

Lundström, Tommy (1996) "Den sociala barnavården". I: Andersson, G., Aronsson, K., Hesse, S., Hollander, A. & Lundström, T. *Barnet i den sociala barnavården*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete/Liber.

Scott, Jacqueline (2004) "Children's Families". I: Scott, J., Treas, J., Richards M. *The Blackwell Companion to the Sociology of Families*. London: Blackwell Publishers.

Singer, Anna (2000) *Föräldraskap i rättslig belysning*. Uppsala: Iustus Förlag (doktorsavhandling).

Socialstyrelsen (2005) *Barn och unga – insatser 2004*. Stockholm: Socialstyrelsen, statistik socialtjänst.

SOU (2005:43) *Vårdnad – Boende – Umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar*. Betänkande av 2002 års vårdnadskommitté. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.

Therborn, Göran (1996) Child Politics. Dimensions and perspectives. *Childhood*, 1, 19-44.

Öberg, Bente & Öberg, Gunnar (1992) *Pappa, se mig! Om förnekade barn och maktlösa fäder*. Stockholm: Förlagshuset Gothia.

(Footnotes)¹ Stiftelsen Allmänna Barnhuset har finansierat projektet.

Ideologibaserade livsloppskonstruktioner inom handikapp- och äldrepolitik

Av Håkan Jönson och Annika Taghizadeh

Håkan Jönson

Annika Taghizadeh

Utifrån föreställningar om hjälpbehov har människor med funktionsnedsättningar och människor med hög ålder i många sammanhang klumpats samman som medlemmar av samma kategori "äldre och handikappade". Yngre funktionshindrade har därmed berövats ålder medan äldre människor mer eller mindre framställts som funktionsnedsatta. Under de senaste årtiondena har handikapp- och äldrepolitik alltmer kommit att separeras i den socialpolitiska diskussionen. Därmed har nya former av ojämlikhet uppstått. I artikeln diskuteras de omfattande skillnader i konstruktionen av livslopp och ålder som förekommer i två statliga utredningar som fokuserat handikapp- respektive äldrepolitik. Dessa olikheter förstås som ideologiskt drivna försök att förbättra funktionshindrade och äldre personers välfärd och status, genom association med attraktiva grupper och egenskaper.

Människors rättigheter och skyldigheter är i likhet med definitioner och förväntningar om normalitet och avvikelse kärnfrågor inom det sociala arbetet. Här handlar diskussionen om hur dessa aspekter knutits till ålder i vissa sammanhang; som "åldersnormer" och livslopps-konstruktioner. Med åldersnormer menas enhetliga uppfattningar om de "typiska" åldrar då man innehar vissa roller under livsloppet (SOU 2003:91, s. 16; Närvänen, 2004). Vår undersökning baseras på genomgångar av material från två statliga utredningar: 1989 års Handikapputredning (SOU 1990:19; SOU 1991:46 och SOU 1992:52) och den parlamentariska Äldreberedningen Senior 2005 (SOU 2002:29; SOU 2003:91).¹

Hur kan det komma sig, undrar vi, att två utredningar som båda rör medborgargruppers välfärd och delaktighet, har redovisat så olika syn på livsloppet? Medan Äldreberedningen ifrågasatte livsloppets uppdelning i distinkta faser med tillhörande åldersnormer och marginalisering av personer över 65 år, användes en traditionell uppdelning som självklar utgångspunkt i Handikapputredningen, och personer över 65 år utslöts mer eller mindre som målgrupp. I artikeln besvarar vi frågan om olikhet med hänvisning till skilda ideologier som de två utredningarna utvecklade.²

De ideologier vi refererar till har framträtt i opposition till en samhällelig nedvärdering som drabbat funktionshindrade respektive äldre medborgare (man kan tillhöra båda kategorierna). I det ena fallet handlar det om en ideologi som uttryckligen utgår från åldrande och ålderdom som samhälleliga fenomen, med inriktning mot äldre människors situation. Ideologin benämner vi *anti-ålderism*, med utgångspunkt i att den syftar till att motverka nedvärdering av ålderdomen och förbättra äldres image och status. Dess förespråkare har försökt förändra "inadekvata" eller fördomsfulla föreställningar om livsloppets senare faser (Palmore, 1990). Olika, ibland motsägelsefulla versioner av ideologin har utvecklats inom äldreforskning och i någon mån av intresseorganisationer. Inom äldreomsorgens praktik tycks anti-ålderismen däremot inte ha fått något större genomslag.

Den andra ideologin har utvecklats inom delar av handikapprörelsen, inom forskning, politik och bland de myndigheter som tillhan-

dahåller stöd för funktionshindrade medborgare. Med utgångspunkt i att det eftersträvs värda är möjligheten att leva ett normalt liv *som andra* medborgare väljer vi här benämningen *normaliseringsideologi* (Mallander, Meeuwisse & Sunesson, 1998; jfr Larsson, 2001; Nirje, 2003). Medborgarskapsideologi är möjligen en alternativ benämning. Till skillnad från den anti-ålderistiska ideologin är livslopp och åldrande inte kärnfrågor, men de är centrala för tolkningen av om målbegrepp som jämställdhet, integrering och självbestämmande uppfylls. Också inom normaliseringsideologin har frågor om diskriminering diskuterats.

I analysen av de två utredningarna och ideologierna lyfter vi fram möjligheten att se såväl styrkor och svagheter som mindre uppenbara likheter, problem och motstridigheter i argumentationen för kategorierna äldre respektive funktionshindrade. Med teoretiska tankegångar rörande referensgrupper (Kelley, 1952; Merton & Kitt, 1952) som analytiskt verktyg, synliggör vi främst fördelar men också problem i Handikapputredningens tydliga refererande till livsfaskategorierna barn, unga och vuxna. Teorin om referensgrupper bidrar även till att ringa in svagheter i Äldreberedningens och anti-ålderismens mer diffusa och motsägelsefulla hänvisningar. Vi riktar också sökarljuset mot mer eller mindre explicita normer i de båda utredningarna och ideologierna.

I ljuset av denna analys framstår de två livslopps-konstruktionerna och ideologierna både som svårförenliga och snarlika. Svårförenliga därför att argumentationen *för* en bättre ställning för funktionshindrade respektive äldre har inslag av avståndstagande *från* aspekter som associeras med den andra kategorin. Likheterna handlar bland annat om ett gemensamt (åter)skapande av en åldersordning med en slags mellanålder i centrum, samt ett ömsesidigt problematiskt förhållande till ålderdomens skröplighet och funktionsnedsättningar.

Vad vår undersökning ytterst lyfter fram är den komplexitet som kan rymmas i samhälleliga ordningars och sociala kategoriers inbördes förhållande. Hur, i detta fall funktionalitet och ålder respektive kategorin funktionshindrade/handikappade och livsfaskategorierna (barn, unga, vuxna och äldre), inte bara kan ses som avgränsade enheter, utan också som "ömsesidigt

sammanflätade och hopsnärjda i varandra i varandra i konstant föränderliga konfigurationer under ständig omförhandling." (Lykke, 2005, s. 10). Vår artikel kan därmed ses som ett bidrag till den än så länge relativt begränsade problematiseringen av livsfaskategoriernas och åldersordningens relation till andra sociala kategorier och samhällliga ordningar (jfr Krekula, Närvänen & Näsman, 2005).

Mer än ett decennium skiljer de två utredningar som vi hämtat studiens empiriska material från. Skillnaderna mellan Äldreberedningens och Handikapputredningens livsloppskonstruktioner framstår dock som svåra att begripliggöra enbart med hänvisning till den tid som förflutit mellan dem. I artikeln refererar vi till utredningar och propositioner som följt efter Handikapputredningen och visar därmed på en kontinuitet, men också på en viss förändring, i det handikappolitiska förhållningssättet. Äldreberedningen och Handikapputredningen är strategiskt utvalda därför att de, samtidigt som de är en del av ett gemensamt socialpolitiskt format och sammanhang (Statens Offentliga Utredningar), uppvisar slående olikheter i sina resonemang kring åldrar och livsfaser.¹

Äldreberedningens raserade ålderstrappa

Den parlamentariska Äldreberedningen *Senior 2005* avlämnade år 2002 ett diskussionsbetänkande med titeln "Riv ålderstrappan! Livslopp i förändring" (SOU 2002:29). Utgångspunkten för utredningen var den svenska befolkningens allt längre och friskare liv, samt en prognos om att en större andel av befolkningen framöver kommer att vara äldre. År 2030 kommer nästan 25 procent av befolkningen att vara över 65 år, jämfört med 17 procent idag och 10 procent för 60 år sedan. Samtidigt har antalet år i yrkesverksamhet stadigt minskat under 1900-talet. Eftersom den utvecklingen är ohållbar är det angeläget att etablera en ny syn och ordning i förhållande till livsloppet.

I sitt betänkande förespråkade beredningen en ökad individualisering av livsloppet och ett avskaffande av de "åldersnormer" som idag styr möjligheterna till samhällelig delaktighet och inflytande. Begreppet åldersnormer gavs alltså en klang av negativt tvång och ofrihet. Utredningen

vände sig mot att livsloppet under det senaste seklet "kronologiserats" i tre separata fack: skolgång, arbete och livet efter pensioneringen. Därför måste ålderstrappor, med sina föreskrifter och förbud rivas. I diskussionsbetänkandet skisserade beredningen en vision av ett samhälle "där ålder och äldre blir allt mer ointressanta begrepp." Förverkligandet av visionen presenterade man i termer av fyra nycklar eller verktyg:

- Riv ålderstrappan och forma flexiblare livslopp
- Bryt åldersbarriärer
- Planera för ett aktivt åldrande
- Stärk ömsesidigheten och ansvarstagandet över generationsgränserna

Med sitt krav om att riva ålderstrappan och ge livsloppen en mer individualiserad karaktär följde *Senior 2005* en anti-ålderistisk ideologi som utvecklats inom äldreforskningen under de senaste 30 åren (Jönson, 2002). Äldreberedningen identifierade också negativa attityder till äldre och åldrande som en av äldrepolitikens stora utmaningar.

Anti-ålderism

Med ålderism avses stereotypa föreställningar och diskriminering av äldre (Andersson, 2002). Begreppet introducerades i USA i slutet av 1960-talet, med analyser av rasism, sexism och klassförtryck som förebild (Butler, 1975). Motståndet till ålderism har utvecklats i skilda och delvis motsägelsefulla versioner. Palmore (1990) har exempelvis lanserat en definition där ålderism utgör en slags inadekvat eller stereotyp föreställning eller behandling som kan vara av positiv eller negativ art och drabba människor i olika åldrar. Att bekämpa ålderism blir då liktydigt med att eliminera alla "osakliga" ålderskillnader, även i de fall då sådana gynnar äldre personer eller kategorin "de äldre". Ålderism kan, som Bytheway (1995) påpekar, knappast likställas med rasism och sexism, eftersom vi som individer tillhör olika åldrar under livsloppet. Det blir därmed också svårare att angripa orättvisor i termer av "vi" inom minoriteten och "ni" inom majoriteten. Bortom utgångspunkten att bekämpa fördomar (inkluderat vanföreställningar och negativa attityder) och diskriminering som baseras på uppfattningar om ålder, är det möjligt att identifiera olika strategier som

forskare och aktivister anslutit sig till. Vissa har försökt visa på äldres duglighet, andra har hävdat att själva användandet av ålderskategoriseringar utgör problemet.

Att dagens och framtidens äldre är vitalare än gårdagens är ett återkommande argument när forskare och aktivister krävt en mer positiv syn på äldre (Laslett, 1989; Jönson, 2002). Analysen utgår från existensen av två stereotypa samman skrivningar: ålderdomen har funktionellt likställts med beroende och förfall samtidigt som inträdet i ålderdomen kronologiskt har fastslagits till 65 års ålder eller däromkring. Utträdet ur "arbetsför" ålder har markerat en övergång till en kategori i samhällets marginaler. Stahl & Rupp Feller (1990) menar att en socialt konstruerad sammanblandning mellan ålderdom och sjukdom stämplar och tvingar äldre att anta sjukroller. I opposition till nedvärderande samhälleliga attityder har anti-ålderistiska aktivister tänkt sig att kampanjer som visar att 90 procent av de äldre är friska och oberoende skulle förbättra gruppens status (Wigdor, 1995). Ofta har ambitionerna varit att uppskjuta ålderdomens beroende och dess vidhängande stigma genom att möjliggöra aktiva livsstilar och samhällelig involvering (Kuypers & Bengtson, 1973). Historiskt är det lätt att förstå uppkomsten av denna argumentation. Under det senaste århundradet har varje ny generation seniorer statistiskt sett blivit allt mer vital och frisk, samtidigt som välfärdsstaternas framväxt gjort det möjligt för människor i många länder att i högre grad än tidigare behålla sin levnadsstandard efter 65 års ålder. Lasletts (1989) uppdelning mellan en tredje och fjärde ålder kan illustrera försöken att lansera ett livslopp som motsvarar dessa förändringar. Den tredje åldern är den tid då vi inte längre tvingas försörja oss och våra barn genom att yrkesarbeta (vilket karakteriserar den andra åldern). Samtidigt har vi statistiskt sett god hälsa och den tredje åldern kan därför utvecklas till livets höjdpunkt. Den fjärde åldern är den tid som domineras av ålderdomens sjuklighet och förfall. Gränserna mellan livsloppets åldrar blir därmed funktionella och livsstilsbaserade snarare än kronologiska. Andra typer av uppdateringar återfinns i förslag om att göra skillnad mellan yngre äldre och äldre äldre (Neugarten, 1974). Trots fokuseringen av funktion har försöken till uppdateringar ofta ändå innehållit en kronologisering av livsloppets stadier, genom att exempelvis fastslå att den fjärde

åldern börjar vid 75 eller 80 års ålder.

En delvis annan inriktning representeras av Bytheway (1995) som menar att kategorin "de äldre" bör avskaffas och att individuella behov istället utgör grunden för bedömningar av olika slag. Detta innebär en ökad betoning av åldersirrelevans, parallell utveckling och individualitet på bekostnad av en kategoribaserad syn. I linje med detta menade Äldreberedningen att utbildning, arbete, samhällsengagemang och fritid borde bli "parallella spår i alla åldrar och inte bara aktiviteter förknippade med vissa åldrar". Följden skulle bli en frigörelse från roller och begränsningar som följer på den traditionella indelningen av livsloppet i avgränsade fack.

Handikapputredningens åldersskiktade livslopp

Utgångspunkten för vår analys utgörs av tre av 1989 års Handikapputrednings betänkanden (SOU 1990:19; SOU 1991:46 och SOU 1992:52). Efter dessa betänkanden följde en proposition (prop. 1992/93:159) som i sin tur resulterade i införandet av de två kompletterande lagarna LSS och LASS. Med den nya lagstiftningen gavs vissa definierade grupper av funktionshindrade medborgare en starkare rätt till ett mer omfattande stöd än de tidigare erhållit. I likhet med Äldreberedningen framhöll Handikapputredningen en humanistisk människosyn och människans unika värde som grund för sina förslag.

En genomgång av förarbeten visar att de tankar om lika rätt och fullgott medborgarskap som underbyggde förbättringarna i hög grad relaterade till och bekräftade ett åldersskiktat livslopp av traditionell karaktär. Kommittén avgränsade för det första sin målgrupp från personer vars funktionsnedsättningar sammanhänger med "naturligt åldrande" (SOU 1990:19, s. 72; SOU 1991:46, s. 142-143). Samtidigt som svårigheter i att skilja en sjukdomsrelaterad och en normal åldrandeprocess diskuterades, skapades en åldersrelaterad åtskillnad, där uppfattningar om *orsakerna* till funktionsnedsättningen avgjorde rätten till stödinsatser.

Kommittén menade att även personer som uppnått pensionsåldern ingick i den målgrupp man ägnade intresse, ifall deras besvär debuterat före 65 års ålder. Detsamma gällde äldre perso-

ner som drabbats av sjukdomar och skador som inte har med den naturliga åldrandeprocessen att göra, men som kanske accentuerades av denna (SOU 1991:46, s. 143). I den lagstiftning som följde på Handikapputredningens betänkande kom insatsen personlig assistans till en början att begränsas till att gälla personer under 65 år. Med en lagändring som trädde i kraft 2001 har individer som fått personlig assistans eller assistansersättning före 65 års ålder rätt att behålla denna livet ut. Någon lagstadgad rätt att *utöka* assistansens omfattning efter 65 års ålder innebar dock inte lagändringen.

Handikapputredningen följde i stort en uppdelning av livsloppet i tre eller fyra faser: barn- och ungdom, vuxenliv och ålderdom. I delbetänkandet från 1991 (SOU 1991:46, s. 145) definierades målgruppen i andelar av "åldersgrupperna" 0-16 år (1,5%), 20-65 år (1-1,5%), 65+ (1%). I flera fall exkluderade utredningen också de äldre medborgarna allmänt sett. Kommittén redovisade exempelvis resultat från en enkätstudie vars syfte var att kartlägga funktionshindrade personers uppfattningar om socialtjänstens insatser, sysselsättning, fritid mm. Enkäten delades ut till 1 016 personer i åldrarna 18-65 år.

För barn och ungdomar under 18 år genomfördes kompletterande studier med motsvarande syfte, medan de äldres situation förblev ostuderad. Detsamma gäller för de djupintervjuer som genomförts av Centrum för Medicinsk Teknologi (CMT) vid Linköpings universitet. Intervjupersonerna, som valdes ut strategiskt med avseende på kön, ålder, hushållssammansättning, bostadsregion och funktionsnedsättning var mellan 5 och 63 år gamla. Sammanfattningsvis ägnades de tre kategorierna barn, ungdomar och vuxna särskild uppmärksamhet. Äldre avgränsades bort genom hänvisningar till äldreomsorgen eller inkluderades okommenterat i gruppen vuxna. Äldres behov som funktionshindrade medborgare synliggjordes framför allt i det avsnitt som handlade om hjälpmedel (SOU 1991:46, s. 404-406).

Handikapputredningen använde stadiebundna åldersnormer som refererade till just den typ av skiktning som den anti-ålderistiska ideologin strävat efter att avskaffa. I sin diskussion om åldersavgränsningen menade utredningen exempelvis att frågan om funktionshindrade medborgares arbete/sysselsättning motiverade en särskild

uppmärksamhet på personer i "arbetsför" ålder: "I viss mån uppstår även en naturlig åldersavgränsning beroende på insatsernas art till exempel kan åtgärder för sysselsättning för människor i arbetsför ålder med svåra funktionshinder jämföras med arbetsförmedlande insatser för andra i samma ålder." (SOU 1991:46, s. 143). Notera begreppet "naturlig" i citatet ovan. Uttrycket "arbetsför ålder" avgränsades här uppåt till "pensionsåldern", dvs till 65 års ålder.

I Handikapputredningen gjordes frågan om arbete till en angelägenhet för åldrarna 18-65 år (jfr SOU 1991:46, s. 334), oaktat den individuella funktionsförmågan. Funktionshindrade medborgare (under 65 år) framställdes snarast som i större behov av möjligheten till arbete än andra: "För utredningens målgrupp kan (dock) möjligheterna till arbete många gånger synas helt orealistiska. Trots detta, eller snarare med utgångspunkt från detta, vill vi hävda att möjligheten till arbete har större betydelse för utredningens målgrupp än för andra." (SOU 1991:46, s. 298). På ett åldersbundet sätt behandlades också "skolan" och övergången mellan skolgång och arbetsliv. Genom att knyta frågan om arbete och sysselsättning till kronologisk *ålder*, snarare än till *funktionsförmåga*, ifrågasatte Handikapputredningen den typ av hälso- och funktionsrelaterade normer som senare blivit synliga i Äldreberedningens argumentation för äldres deltagande i arbets- och samhällslivet.

Den livslopps-konstruktion Handikapputredningen förhöll sig till kontrasterade alltså mot den parlamentariska Äldreberedningens (SOU 2002:29) framtidsbild, där ålder och äldre skulle bli "alltmer ointressanta begrepp", arbetslivet skulle kunna inrymma flera karriärer och sträcka sig långt över 65 års ålder. I Handikapputredningen blev ålder och åldersindelningar självklara utgångspunkter i diskussioner om delaktighet och jämställdhet.

Normaliseringsideologi

Begreppet normalisering har som Söder (2003) påpekat förlorat något av sin centrala roll inom svensk handikappolitik sedan mitten av 1980-talet.³ Normalisering sammanfattar enligt vår mening ändå en central inriktning inom svensk forskning och aktivism, med skiftande betoningar av huruvida den normaliserande förändringen avser samhället eller de funktionshindrade

individerna. Till en början inriktades normaliseringstänkandet främst mot levnadsvillkoren för personer med utvecklingsstörning, men kom efterhand att omfatta även andra grupper av funktionshindrade (Nirje, 2003). I Skandinavien har forskare betonat vikten av att funktionshindrade

personer ges förutsättningar och *villkor* som möjliggör ett likvärdigt liv i fysisk, funktionell och social mening (Mallander, Meeuwisse & Sunesson, 1998). Rätten att bo hemma i en egen bostad kan ses som ett typiskt exempel, liksom rätten att arbeta (med lön). Den skandinaviska normaliseringsideologin, som under 1960 och 1970-talet utvecklades av Bank-Mikkelsen och Nirje (Bank-Mikkelsen, 1971; Nirje, 2003; Askheim, 2005), förespråkar alltså jämlikhet och integrering. En mer socialpsykologisk modell har utvecklats i USA, där Wolfensberger (1972) argumenterat för att personer med funktionsnedsättningar ska uppvärderas genom association med det som är kulturellt värdesatt. En process av stämpling och identifikation med negativa rollidentiteter ska vändas genom att individen tilldelas och ges stöd i att behålla eftersträvnansvärda roller. Det kan vara frågan om en slags positiv diskriminering. Mallander, Meeuwisse & Sunesson (1998) exemplifierar med den unga kvinnan som arbetar i en ansedd kosmetikbutik. Inom socialgerontologin återfinns samma uppvärderingstänkande i Kuypers & Bengtssons (1973) rekonstruktionsmodell. Äldre involveras i sammanhang där de får möjlighet att agera och betraktas som samhällsresurser.

Normaliseringsideologier har kritiserats för att likställa välbefinnande med anpassning till det som är typiskt eller åtnjuter hög status inom majoritetskulturen. Mallander, Meeuwisse & Sunesson (1998, s. 163) skriver: "Med 'normalt' avses det som är 'vanligt' (i betydelsen statistiskt genomsnittligt) bland andra människor när det gäller livsform, ekonomi och vardagslivets innehåll. Det är det vanliga 'Svenssonlivet' som står modell." Värdet av särart och självvald segregering förblir outforskat medan vanlighet förutsätts resultera i välbefinnande. Vissa handikappdebattörer menar att de normaliseringsmodeller som formulerats av personer utan egen erfarenhet av funktionshinder snarare främjar funktionshindrades underordning än frigörelse (Oliver 1999). En liknande kritik har riktats mot anti-ålderistiska aktivister som formulerat teorier om äldres

problem med utgångspunkt i just de funktionalistiska värden som ansetts utgöra roten till äldres utanförskap (Tornstam 2001). Även om argumentationens syfte är jämlikhet och delaktighet, kan själva inringandet av en grupp som missgynnad återskapa föreställningar om avvikelse och roller för misslyckande. Inom äldreforskningen har forskare benämnt detta fenomen "välgörehetsålderism" (Binstock, 1983).

En viktig skillnad mellan anti-ålderism och normaliseringsideologi är att funktionshindrade personer själva under senare år trätt fram som starka företrädare och uttolkare av den senare ideologin och dess varianter. Erövringen av argumentationen har inneburit att normalisering kunnat definieras som en fråga om funktionshindrade medborgares rätt till *lika villkor* snarare än en individuell anpassning. *Handikapp* definieras som samhällets oförmåga att möjliggöra samma möjligheter till delaktighet för medborgare med olika förutsättningar och behov (exempelvis genom den fysiska miljös framkomlighet).

Betydelsen av referensgrupper

En kamp mot orättvisor och för medborgerlig likhet framstår som central inom såväl anti-ålderism som normaliseringsideologi. Men hur definierar man vad som är orättvist, rättvist, likt, normalt etc avseende handlingar, livsstil och rättigheter? Sociologer som Kelley (1952) och Merton & Kitt (1952) menar att detta sker i förhållande till olika *referensgrupper*. Teoretiskt skiljer man vanligen mellan *normerande referensgrupper* och *jämförelsegrupper*. En *normerande referensgrupp* är en grupp eller kategori vars normer individer strävar efter att leva upp till i syfte att nå acceptans. Ofta sker detta i ett direkt samspel med gruppen, men det är också möjligt att tänka sig en anpassning som föregriper interaktionen. Socialisering och inkludering går hand i hand, vilket tycks vara en av utgångspunkterna inom Wolfenbergers normaliseringstänkande. En kritik mot denna typ av anpassning till etablerade normsystem har kommenterats ovan.

En *jämförelsegrupp* (comparative reference group) är en grupp eller kategori som individer använder som standard eller utgångspunkt för jämförelser med sig själva eller andra grupper. Utifrån sådana jämförelser byggs uppfattningar ➤

och argument om likhet och rättvisa upp bland individer, grupper och rörelser. Med *relativ deprivation* menas en uppfattad orättvisa som baseras på jämförelsen med en eller flera referensgrupper. Individer kan ha många referensgrupper/kategorier och jämförelser kan både baseras på samma tillhörighet och på olika tillhörighet, där det ändå finns någon avgörande aspekt som förklarar eller skiljer. Referensgruppsteorin utvecklades ursprungligen för att förklara individers skilda upplevelser av orättvisor, men tänkandet kan enligt vår mening också användas för att diskutera ideologiers och rörelsers försök att förklara relationer mellan människor, grupper etc.

Vad som är rättvist och orättvist är i hög grad en fråga om förhandlingar om vilka referensgrupperna som är relevanta. Pensionärsorganisationerna har exempelvis ofta hänvisat till yrkesverksamma grupperns löneökningar med ett strategiskt urval av vissa bestämda perioder när man krävt *motsvarande* ekonomiska förbättringar. Andra aktörers påståenden om att pensionärerna utgjort 90-tals krisens vinnare bygger på introduktionen av referensgrupper som "de arbetslösa", "de sjukskrivna" och "barnfamiljerna" (Jönson, 2001).

Artikeln inledande fråga om olikheterna i Handikapputredningens och Äldreberedningens livslopps konstruktioner kan enligt vår mening delvis förklaras med utgångspunkt i hur de diskuterade ideologierna strategiskt hänvisat till referensgrupper. Eftersom normaliseringsideologins jämförelser varit mest entydiga och explicita inleder vi med en presentation av dessa.

Normaliseringsideologins jämförelser

Stereotypa åldersstadier har fått en avgörande betydelse vid etablerandet av jämförelser för de personer med funktionsnedsättning som inte uppnått pensionsåldern. De har givit riktmärken för såväl livsstil som rättigheter, där krav om det senare ofta baserats på resonemang om det förra. För handikapprörelsen har åldersjämförelser utgjort ett slags *trumfkort*, som gjort det möjligt att diskutera välfärdsarrangemang utan att fokusera diagnoser och andra karaktärsdrag som förknippas med själva funktionshindret. Tydligast är detta i beskrivningar av unga funk-

tionshindrade personer, vars normaliserade tillvaro ofta kommenterats i termer av att man går på diskotek eller deltar i andra aktiviteter som anses *typiska* för ungdomar. En referens till ungdomens åldersnormer kan se ut så här: "Den som är ung ska kunna leva ett liv som andra ungdomar gör; åka på språkresa, läsa utomlands, tågluffa, roa sig och så vidare." (Peterson, 2003, s. 217). Föräldraskap och deltagande i yrkesarbete är exempel på "vuxenroller" som behandlades av Handikapputredningen, men även roller, normer och aktiviteter som konnoterar ungdomskultur och vanlighet fanns med.

Den ideologiska grunden för Handikapputredningens uppdelade livslopp blir synlig i uppräkningsmotivet till att i huvudsak inrikta sig på personer som inte uppnått pensionsåldern 65 år. Äldres behov av stöd hade enligt kommittén nyligen uppmärksammat i Hjälpmedelsutredningen (SOU 1989:39) och eftersom äldre på grund av demografiska förhållanden dominerade som brukare av omsorg, service, hjälpmedel etc hade yngre funktionshindrade personers behov kommit lite i skymundan. I sitt delbetänkande "Handikapp, välfärd, rättvisa" (SOU 1991:46, s. 143) förde utredningen ett resonemang om åldersbaserade jämförelser som synes avgörande för hur målbegrepp som *tillgänglighet*, *delaktighet*, *inflytande* och *jämlikhet* skulle mätas:

"Vi har sett det angeläget att lägga förslag som innebär att människor med stora funktionshinder (barn, ungdomar och vuxna) har lika villkor som andra i motsvarande ålder. Således anser vi inte att äldreomsorgen i stort ingår i vårt uppdrag."

Det var alltså i förhållande till sina *åldersgelikar* som villkoren för medlemmarna i utredningens målgrupp skulle jämföras. Man skulle till och med kunna tala om en åldersrelaterad humanism, dvs en politik som baseras på alla människors lika värde, men där människors olika livsstilar kan preciseras utifrån livsfaser. I den efterföljande propositionen (1992/93:159, s. 178) uttrycktes detta som att "jämförelser ska göras med den livsföring som kan anses normal för personer i samma ålder". Den kommentaren återfinns också i rättsliga prövningar av LSS. Exempelvis har Kammarrätten i Jönköping skrivit följande i prövningen av rätten till ledsagar-service vid utlandsresa: "Enligt kammarrättens mening är det rimligt att en person i A.H:s ålder någon gång ges möjlighet att göra en kortare resa

till närliggande länder, exempelvis Danmark." Kammarrätten hänvisade också till att A.H. var i en "aktiv ålder" (RÅ 2003 ref 79).⁴ En åldersnorm användes för att underbygga en rättighet för funktionshindrade medborgare i yngre åldrar.

Normaliseringsideologins bekräftande av stereotypa åldersstadier kan tolkas som en reaktion mot en historisk avhumanisering av funktionshindrade personer. Tidigare likställdes ofta den funktionshindrade individen med sin funktionsnedsättning. Man berövades autonomi genom att betraktas som vuxna barn (Ekensten, 2003; Peterson, 2003). Exkludering från den normala vandringen genom ålderstrappan manifesterades ytterst i "klientelblandningen" på vårdinstitutioner. Ännu under 1980-talet hände det att yngre människor med omfattande funktionsnedsättningar placerades på ålderdomshem och inom långvård (jfr SOU 1984:78; Morris, 1994 s. 10-11). Äldre framstod genom sitt antal som den typiske (den statistiskt normale) brukaren av det stöd som gavs till "äldre och handikappade" (SOU 1991:46, s. 143). Fortfarande är det vanligt att man talar om den hemtjänst som yngre personer med funktionshinder erhåller som *äldreomsorg*.

Normaliseringsideologins betoning av åldersstadier har sedan 1960- och 1970-talet bidragit till att skilja ut yngre funktionshindrade som en särskilt prioriterad grupp. När sedan handikapp kom att diskuteras i termer av medborgerliga rättigheter uteslöts en majoritet av befolkningen med funktionshinder – de som passerat pensionsåldern – ur debatten (Morris 1994). Det finns flera möjliga sätt förstå detta förhållande. En tänkbar delförklaring är, liksom när det gäller feminismen (Krekula, Närvänen & Näsman, 2005), att forskarnas, politikernas och aktivisters egen ålder – ev i kombination med stereotypa föreställningar om ålderdomen – haft betydelse för vilka faser av livet som uppfattats som angelägna/mindre angelägna att uppmärksamma.

Äldreomsorgen används numera till och med som negativ kontrast till den speciella samhälleliga service som yngre medborgare med omfattande funktionshinder ska få del av: "Socialstyrelsen har konstaterat att personlig assistans i vissa kommuner fortfarande präglas av hemtjänstens värderingar och arbetsförutsättningar, vilket motverkar lagstiftningens intentioner om kontinuitet, flexibilitet och valfrihet." (Larsson

& Larsson, 2004, s. 26).

Det uppdelade livsloppet, med sin tendens till exkludering av "de äldre" från kategorin "de funktionshindrade", kan alltså ses som ett verktyg, som använts för att motivera och operationalisera rätten till likabehandling i förhållande till mer attraktiva referensgrupper.

Anti-ålderismens jämförelser

Historiskt sett har också äldre personer varit föremål för stereotypa sammanblandningar. Före 1950-talet hände det exempelvis att i stort sett friska åldringar med ekonomiska problem klumpades samman med allehanda behövande individer på olika vårdinstitutioner (Lo-Johansson, 1949; Edebalk, 1990; 1991). Följden av synen på äldre som annorlunda och beroende manifesterades i ett ointresse för det sjuka åldrandet. Sjukdomar under ålderdomen betraktades som effekter av åldrandet, effekter som man skulle anpassa sig till snarare än behandla (Stahl & Rupp Feller, 1990). Anti-ålderismens aktivister har alltså sökt "normalisera" såväl det sjuka som det friska åldrandet (Jönson, 2001). Den anti-ålderistiska ideologins hänvisningar till referensgrupper har emellertid varit diffusa och motsägelsefulla. Exempelvis kan införandet av geriatriken som specialitet både betraktas som en inkludering – äldres sjukdomar får *också* särskild uppmärksamhet – och en exkludering – äldres sjukdomar klumpas ihop och avskiljs från andra åldersgruppers.⁵

En referensgrupp som bl a Äldrebereidningen hänvisade till i resonemangen om äldres rättigheter var *människor i allmänhet*. Beredningen identifierade människors höga och lika värde som äldrepolitikens grund, i motstånd till en etik som fokuserar individernas funktion, tidigare insatser eller självuppfattning. Problemet här är att en jämförelse med *alla* är svår att operationalisera till krav om rättigheter för en viss grupp, såvida den inte följs av jämförelser som klart pekar på (orättvisa) skillnader mellan grupper som har liknande karaktäristika (Jenkins, 2003).

Som framgått har stora delar av den anti-ålderistiska anspråksformeringen fokuserat på *funktion* och kapacitet hos individen, för att komma ➤

bort från ålderskategoriseringarna. Ibland är det åldern strax under den jämförda som lyfts fram, ibland yngre åldrar. Det man saknar i snabbhet kompenseras man genom omdömesförmåga, erfarenhet och noggrannhet, hette det när de uppvärderande diskussionerna rörde arbetsförmågan under 1950- och 1960-talen (Wohlin, 1960). Under lång tid har denna jämförelse alltså utgjort anti-ålderismens *trumfkort*, i bemärkelsen att "sanningen" visat att äldre är dugligare och mer lika yngre i förmåga och livsstil än folk i allmänhet tror (Palmore, 1990). Eftersom äldre människor blivit allt friskare och vitalare under det senaste århundradet har det ständigt funnits eftersläpande uppfattningar om oduglighet att vederlägga genom påståenden om att dagens 70-åringar är lika vitala som personer i yngre åldrar var för några årtionden sedan (Jönson, 2001). Inriktningen befäster den funktionalistiska etik som värderar människor efter oberoende och produktivitet (Tornstam 2001). Äldre "normaliserar" genom en likhet till en slags förlängd mellanålder, samtidigt som stigmat omkring handikapp, beroende och sjuklighet förstärks (Cohen 1988). Äldreberedningens förslag om att riva ålderstrappan har kritiserats av debattörer som menat att ansatsen riskerar att förneka den fjärde ålderns sjuklighet och beroende (Odén, 2004). Det är det aktiva och vitala åldrandet som fokuseras. Låt vara att Äldreberedningens skrifter i jämförelse med tidigare programförklaringar om ålderdomen inte var lika öppna med att målet är att *förlänga* den aktiva mellanåldern och uppskjuta övergången till ålderdomens beroende. Ytterst är målet som så ofta ändå att öka andelen produktiva medborgare. Resonemangen synliggör en uppfattning om att äldre genom sitt antal och potentiella beroende utgör en nationalekonomisk riskgrupp (Green, 1993; Jönson, 2001).

Den normerande mellanåldern

Priestley (2003) menar att det finns paralleller mellan det sätt på vilket funktionshindrade, barn och äldre under modern tid konstruerats som marginella kategorier i förhållande till en slags "oberoende" vuxenålder.⁶ Snarlika resonemang om en vuxen normalålder har diskuterats både i förhållande till barndom och ålderdom (Hockey & James, 2003; Jönson, 2001; 2002; Krekula,

Närvänen & Näsman, 2005). Reproduktion av normalitet ser vi också i de till synes motstridiga ideologier vi diskuterat. I de argumentationer som utvecklats finns i hög grad en produktiv/reproduktiv mellanålder närvarande som referens att antingen likna eller avvika ifrån. Ibland är mellanålderns närvaro uttalad och direkt, ibland är den tyst och undflyende. Mellanålderns normalitet är synlig i de anti-ålderistiska försöken att uppdatera livsloppet genom att visa att äldre är produktiva och dugliga. Det betonas att ålderdomen i stort sett inte skiljer sig från yngre åldrar för majoriteten av medlemmarna i kategorin "de äldre". Den hållningen motiverar uppdaterande benämningar som seniorer, mitt-åringar, 50+ etc. Bland aktivister inom handikappområdet finns en strävan efter att (om)definiera oberoende och självständighet som en fråga om val och kontroll snarare än om fysisk funktionalitet (Morris, 1993; Priestley, 2003) som kan förstås som ett sätt att hantera den annars närliggande motsättningen mellan omfattande funktionsnedsättningar och fullständig vuxenstatus. Mellanålderns oberoende blir därmed möjligt att uppnå med hjälp av tekniska hjälpmedel och personlig assistans. I Handikapputredningen blir mellanålderns centralitet tydligast i betoningen av särskilda behov av förberedelser och stöd vid övergången till vuxenliv (SOU 1991:46, s. 163). Att det är under livets mittenfas vi i enlighet med livsfasbaserade normer förväntas vara som mest oberoende och produktiva, kan förklara att funktionshinder i förhållande till denna livsfas framstår som särskilt problematiskt, men därmed också särskilt möjligt att kontrastera och jämföra. Handikapputredningens betoning av övergången till vuxenliv kan med andra ord betraktas både som en framgångsrik strategi – ett *trumfkort* – och som ett tecken på en särskild spänning i förhållandet mellan kategorierna funktionshindrade och vuxna.

I viss mån tycks alltså båda de ideologier vi diskuterat bidra till reproduktionen av en åldersordning som manifesteras i normer och institutionella arrangemang. Det som utvecklas är en underliggande *tankefigur* om ett tredelat livslopp, bestående av en förberedande barn- och ungdomsålder en produktiv och reproduktiv mellanålder, samt en efterföljande ålderdom. Den mellersta perioden betraktas som aktiv, central och dominerande (Kohli, 1986; Jönson, 2001; 2002). Visserligen anses ungdomlighet vara ett

ideal i vårt samhälle, men i praktiken är denna egenskap i hög grad erövrad av de vuxna.

Ideologiska samarbetssvårigheter

I en brittisk diskussion uttalar Walker & Walker (1998) förvåning över att handikapprörelsens företrädare ägnat äldre personer med funktionshinder så litet intresse. Vår analys visar på logiken i detta intresse. En gemensam kamp är för det första besvärlig för två kategorier som historiskt – och ibland fortfarande – berövats medborglig status just genom att klumpas ihop med varandra. För det andra har den argumentation som utvecklats *för* den ena kategorin inslag av avståndstagande *från* aspekter som associeras med den andra (jfr Priestley, 2003).

De två ideologierna innehåller referensgruppstänkande som tycks problematiskt att föra samman. Försöken att uppvärdera äldre genom avståndstagandet från den "funktionshindrade minoriteten" (fjärde åldern) riskerar exempelvis att skapa distans till handikapprörelsen, vars företrädare i många fall har en hel del att vinna på att betona sin "aktiva" ålder. I artikeln har vi metaforiskt uttryckt detta som en obenägenhet att spela bort viktiga *trumfkort*. Normaliseringsideologins trumfkort består i möjligheten till åldersbaserade jämförelser med attraktiva referensgrupper, vars levnadsvillkor kan åberopas i krav om rättvisa och delaktighet. Åldersnormer och åldersroller har anammats *just för* att det varit ifrågasatt huruvida dessa uttryck för normalitet omfattat de funktionshindrade medborgarna. Samma resonemang kan föras om ett anammande av traditionella könsroller. Det är inte svårt att förstå bakgrunden till ett hyllande av grabbiga/manliga eller tjejiga/kvinnliga vanor och attribut bland personer inom en kategori som traditionellt inte fullt ut tillerkänts kön och sexualitet. Vänder vi på detta resonemang kan vi i vart fall spekulera i att en del av vår samtids kritik mot dominerande normer i vissa fall uttrycker hierarkiska ordningar. I vårt studerade fall innebär detta att vissa grupperingar har "råd" att ifrågasätta den traditionella ålderstrappan, medan andra strävar efter att kämpa sig upp på densamma.

River vi ålderstrappan urholkas kraften i kraven om att unga personer med omfattande funktionsnedsättningar ska ha rätt att leva som

ungdomar i allmänhet, att 40-åringar ska ha rätt att yrkesarbeta etc. En liknande problematik är aktuell inom den ideologi vi benämnt anti-ålderism, där hänvisningar till alla människors lika värde ständigt ackompanjerats av försök att uppdatera ålderstrappan och höja äldres status genom hänvisningar till duglighet. Bilden av äldre som sjuka och tärande har framstått som en historiskt baserad missuppfattning; en nedvärdering som kan rättas till genom saklig information. Betonandet av den ständigt ökande vitaliteten – och därmed av duglighet som grund för hur man ska (upp)värderas – har utgjort ett trumfkort som anti-ålderistiska aktivister inte ansett sig ha råd att spela bort. Den viktiga slutsatsen blir att reproduktion av dominansförhållanden av den typ vi diskuterat inte enkelt kan förstås som majoritetens förtryck av minoriteten. Här är förhållandena komplexa och sammanvävda, kampen i marginalerna utmanar såväl som befäster dominerande ordningar.

Ekonomiska svårigheter och förändringsmöjligheter

I dagsläget försämras omfattningen av samhälleligt stöd till människor med olika typer av funktionsnedsättningar på flera områden vid 65 års ålder. Förutom personlig assistans enligt LSS och LASS finns liknande ålderspensionsrelaterade begränsningar när det gäller bilstöd och handikappersättning. Under 1993 protesterade för övrigt båda de stora pensionärsorganisationerna PRO och SPF mot förslaget om att införa en rättighetslagstiftning som inte omfattade personer över 65 år och som statfinanserna dessutom inte skulle klara av. SPFs representant i sociala frågor skrev: "Det är utmanande att diskriminera den som råkar ut för ett funktionshinder efter 65-årsdagen medan den som får exakt samma besvär före samma födelsedag blir berättigad till ett omfattande stöd resten av livet."⁷

Med utgångspunkt i en jämförelse mellan funktionshindrade personer i olika åldrar var man alltså motståndare till en reform som gynnade de yngre. Frågan är naturligtvis om handikapprörelsens fortsatta kamp för de icke-äldre funktionshindrade medborgarnas rättigheter kräver en distansering till den stora kategorin "äldre personer med funktionshinder", eller om

➤ 27

inkluderingen av den kategorin kan ses som en naturlig – men kostsam – påbyggnad av den reform som följde på Handikapputredningen.

Efter införandet av LSS och LASS har ojämlikheten mellan funktionshindrade medborgare i olika åldrar försvarats med blandningar av ekonomiska och ideologiska resonemang.

I en relativt färsk utredning inom handikappområdet (SOU 2005:26, s. 18) motiveras den åldersgräns för bilstöd som kommittén föreslår dels utifrån ett resonemang om de yngres delaktighet på arbetsmarknaden och dels med hänvisning till kostnader. Det finns tecken på att man från den svenska handikapprörelsens sida är mer öppen än vad man varit från regeringens håll för att låta insatser, som idag är riktade till yngre personer med funktionshinder, omfatta *alla* medborgare med omfattande funktionsnedsättningar.⁸

Remissinstanser som kritiserat Äldreberedningens "tandlösa" resonemang har också använt funktionshindrade medborgare vars behov uppstod före 65 års ålder och som numera får behålla insatser enligt LSS och LASS, som referensgrupp i kraven om bättre omsorg och service för personer vars behov uppstår efter 65 (Edebalk & Eliasson, 2004). Här kan man med andra ord se hur den livsfasbaserade normaliseringsideologin bereder vägen för nya grupper att ta spjörn emot i sina krav om rättvisa. En alternativ tolkning är att en åldrande handikapprörelse oroas över att bli av med den välfärd man kämpat sig till. Utvecklingen är intressant, eftersom den faktiskt bryter av mot ålderstrappan som tankefigur. Att referera till att man levt med en viss standard före pensioneringen, men därefter fått det sämre är en vanlig typ av jämförelse bland de insändare som förekommer i pensionärsorganisationernas tidningar. Genomslaget av sådana jämförelser försvåras emellertid av att många i samhället ser det som rimligt att vissa försämringar accepteras efter pensioneringen. Liksom vi förväntas leva snålare, såvida vi inte sparar (i rätt fonder) under livet, förväntas vi acceptera tilltagande krämpor och en mer besvärlig tillvaro. Detta trots att begreppet naturligt åldrande vittrar inför nya medicinska upptäckter om sjukdomar under livets senare delar.

Avslutning

Analysen i denna artikel visar att förekomsten

av åldersbaserade roller, normer, aktiviteter och livsstilar är en problematisk fråga för den kategori som brukar benämnas "de äldre". Att gå från yrkesarbetare till pensionär är den statusförändring som anses markera inträdet i kategorin och ålderdomen har länge definierats utifrån en *avsaknad* och förlust av dominerande "vuxenroller" (Tornstam, 2001). Den kategori som båda de diskuterade ideologierna har bekymmer med är de personer över 65 år med funktionsnedsättningar – oaktat orsakerna till dessa – som begränsas i sin livsföring. Dessa medborgare framstår inte bara som i högre grad berövade möjligheterna att leva ett likvärdigt liv som andra. Det är också på ideologiska grunder oklart i förhållande till vem uttryck som "i högre grad", "likvärdigt" och "som andra" ska mätas. Det saknas i dagsläget en trovärdig argumentation om relevanta referensgrupper att ta spjörn emot i kraven om ett likvärdigt liv. När det gäller äldre är en kärnfråga huruvida referensgruppens normalitet definieras som en motsats till den kategori man åberopar jämförelsen för. Så är fallet när det gäller den tredje och den fjärde åldern, eftersom den fjärde åldern är en *efterföljare* till den tredje åldern och definieras genom en skillnad mot denna. Upprättandet av normalitet bygger på en distansering till sjukdom och handikapp. Barns, ungdomars och yngre vuxnas normalitet konstrueras i mindre grad genom sådana jämförelser. Man kan med lätthet föreställa sig en "normal" tonåring eller en person i vuxen ålder, utan att mana fram bilden av avvikelse. Så är det i mindre grad för kategorin "de äldre". Det är normalt att till slut dö under ålderdomen och dessförinnan kan man i allmänhet förvänta sig någon tid av tilltagande funktionsnedsättningar. Den perioden är inte den statistiskt sett normala bland den del av befolkningen som idag befinner sig över 65-årsgränsen och just därför finns det en önskan att markera avstånd till sjukdom och funktionshinder. Flera av de oklarheter vi diskuterat här bygger alltså på svårigheten att ge ett innehåll till begreppet "det normala åldrandet" och "den normala ålderdomen" som inte baseras på likställande eller distans till sjukdom och funktionsnedsättningar.

Ett tecken på den oklarhet som karaktäriserar ålderdomens roller återfinns i Äldreberedningens fråga om huruvida framtidens 65-åringar kommer att ta över den "pensionärsroll" som formats eller anse sig "ha pension" och därmed trotsa förväntningar om hur man bör bete sig

efter pensioneringen. Resonemanget gav begreppet "pensionärsroll" en negativ innebörd.

I Lasletts (1989) uppdelning mellan en tredje och fjärde ålder länkas den tredje åldern samman med oberoende och god hälsa. Individerna behöver trots sin duglighet inte arbeta utan kan förverkliga sig själv och/eller agera som en samhällsresurs. Därmed kan man erhålla hög status med utgångspunkt i att man lever eller konsumerar (minst) lika mycket som personer i yngre åldrar (Gilleard & Higgs, 2000).

I dag kan vi med andra ord se alternativa vägar till den vuxenstatus som tidigare till stor del uppnåddes genom yrkesarbete och traditionell familjebildning (Priestley, 2003). Denna betoning av ett symboliskt medborgarskap som uppnås genom en attraktiv *livsstil* har en likhet med resonemang inom normaliseringsideologin – både med Wolfensbergers (1972) tänkande och den mer villkorsinriktade variant som utvecklats i Skandinavien – och skulle på sikt också kunna bli ett instrument för jämförelser även för personer i den fjärde åldern.

Jämlikhet, likhet och dess motsatser illustreras av företrädare för Independen Living-rörelsen som en fråga om huruvida en person kan följa med sin familj på biografen och restaurangen eller inte, dvs delta i aktiviteter som anses normala för vissa åldrar och roller (jfr Ekensten, 2003). Det kan framöver tänkas att motsvarande resonemang används för att motivera att även skräpliga far- och morföräldrar ska kunna åka på charterresa med barnbarnen, med hänvisning till att en sådan aktivitet kan anses normal för den som passerat pensionsåldern.

Samtidigt vill vi resa ett varningens finger inför denna strategi, eftersom den riskerar att introducera roller och normer som kanske en del skräpliga åldringar inte vill ha att göra med. För det första tycks stereotypa föreställningar om ålderdomens naturliga skräplighet minska sjukdomsstigmat för den som är funktionshindrad och äldre. I Tornstams (1985) attitydundersökning uppfattades sjuklighet och beroende hos medelålders personer som mer frånstötande än då samma egenskaper förekom hos äldre personer. För personer i hög ålder är det mer tillåtet och mindre stigmatiserande att vara sjuk och beroende.

För det andra kan det tänkas att många äldre personer betraktar ålderdomens rollöshet och

låga förväntningar som något positivt. Man kan göra lite hur man vill när man är gammal, eftersom omgivningens sanktioner inte är lika påtagliga. Just detta resonemang om frigörelse fördes inom den kontroversiella disengagemangsteorin (Cumming & Henry, 1961), som senare kritiserats för att legitimera samhällelig särbehandling och utstötning av äldre (Kuypers & Bengtson, 1973). Här pekar vår analys på en problematik som tycks svår att komma förbi, nämligen att särart som inte uppvägs genom alternativa markörer av likhet tenderar att underbygga skillnader i samhällelig status och behandling. Ett exempel på uppväggande likhet visar sig i resonemang om rättigheter som bygger på att personer befinner sig i "aktiv ålder".

Ett exempel på avsaknaden av sådan alternativ likhet visar sig i Äldreberedningens betänkanden, som förklarade att äldrepolitiken skulle baseras på människors höga och lika värde, men ändå inte föreslog en eliminering av de skillnader i rätt till samhälleligt stöd som nu baseras på om individens funktionshinder uppstått före eller efter 65 års ålder. Inför de nationalekonomiska hänsynen blev utredningens hänvisning till allas lika värde föga mer än ett tandlöst prat. Den parlamentariska Äldreberedningens slagord om att riva ålderstrappan kom att handla om möjligheten att arbeta, studera och delta i andra aktiviteter efter 65 års ålder. Det stora hugget mot ålderstrappan skulle vara att ge äldre medborgares funktionshinder – oavsett om dessa beror på något som idag benämns naturligt åldrande – status som *funktionshinder* i handikapplagstiftningens bemärkelse.

Referenser

- Andersson, L. (2002) "Ålderism". I Andersson L. (red.) *Socialgerontologi*. Lund: Studentlitteratur, s. 104-127.
- Askheim, O.P. (2005) "Verdsetting av sosial rolle (VSR)". I Danemark B. (red.) *Sociologiska perspektiv på funksjons hinder og handikapp*. Lund: Studentlitteratur.
- Bank-Mikkelsen, N. E. (1971) "Noget om åndsvage". I Jepsen J. (red.) *Afvigerbehandling*. Köpenhamn: Thaning & Appels förlag.
- Binstock, R. H. (1983) "The Aged as Scapegoat". *The Gerontologist*, 23(2), s. 136-143.
- Butler, R. N. (1975) *Why Survive? Being Old in America*. New York: Harper & Row, Publishers.
- Bytheway, B. (1995) *Ageism*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.

- Cohen, E. S. (1988) "The Elderly Mystique: Constraints on the Autonomy of the Elderly With Disabilities". *The Gerontologist*, 28, suppl., s 24-31.
- Cumming, E. & Henry, W. E. (1961) *Growing Old: The Process of Disengagement*. New York: Basic Books.
- Edebalk, P. G. (1990) *Hemmaboendeideologins genom-brott åldringsvård och socialpolitik 1945-1965*. Meddelanden från Socialhögskolan 1990:4. Lunds Universitet.
- Edebalk, P. G. (1991) *Drömmen om ålderdomshemmet – Åldringsvård och socialpolitik 1900-1952*. Meddelanden från Socialhögskolan. Lunds Universitet.
- Edebalk, P. G. & Eliasson, R. (2004) "Välmenande men tandlös". *Tidskriften Äldre i Centrum*, 4, s. 26-27.
- Ekensten, V. (2003) "Från objekt till subjekt i sitt eget liv". I Tideman, M. (red.). *Perspektiv på funktionshinder och handikapp*. Stockholm: Johansson & Skyttmo Förlag, s. 105-118.
- Gilleard, C. & Higgs, P. (2000) *Cultures of Ageing Self, Citizen and the Body*. Harlow: Prentice Hall.
- Green, B. S. (1993) *Gerontology and the Construction of Old Age: A Study in Discourse Analysis*. New York: Aldine De Gruyter.
- Hazan, H. (1994) *Old Age: Constructions and Deconstructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hockey, J. & James, A. (2003) *Social Identities Across the Life Course*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jenkins, R. (2003) *Social Identity*. Routledge: London.
- Jönson, H. (2001) *Det moderna åldrandet: Pensionärsorganisationernas bilder av äldre 1941-1995*. Socialhögskolan: Lund Dissertations in Social Work 2. Lund University.
- Jönson, H. (2002) *Ålderdom som samhällsproblem*. Lund: Studentlitteratur
- Krekula, C., Närvänen, A. & Näsman, E. (2005) "Ålder i intersektionell analys". *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 2-3, s. 81-94.
- Kelley, H. H. (1952) "Two Functions of Reference Groups". I Swanson, G. Newcomb T. & Hartley E. (red.) *Society for the Psychological study of Social Issues, Readings in Social Psychology*. New York: Holt, s. 410-414.
- Kuypers, J. A. & Bengtson, V. L. (1973) "Social Breakdown and Competence: A Model of Normal Ageing". *Human Development*, 16, s. 181-221.
- Kohli, M. (1991) "Retirement and the Moral Economy: An Historical Interpretation of the German Case". I Minkler, M. & Estes C. L. (red.) *Critical Perspectives on Ageing: The Political and Moral Economy of Growing Old*. Amityville, New York: Baywood Publishing Company.
- Larsson, S. (2001) "Från patient till medborgare – personer med funktionshinder möter ett nytt paradigm". *Socialvetenskaplig tidskrift*, 8(4), s. 267-287.
- Larsson M. & Larsson, S. (2004) Att vara ett mänskligt hjälpmedel. En studie om att arbeta som personlig assistent. Malmö: Harecpress.
- Laslett, P. (1989) *A Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Lo-Johansson, I. (1949) *Ålderdom*. Stockholm. KF:s Bokförlag.
- Lycke, N. (2005) "Nya perspektiv på intersektiona-litet. Problem och möjligheter". *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 2-3, s. 7-18.
- Mallander, O., Meeuwisse, A. & Sunesson, S. (1998) "Normalisering". I Denvall V. & Jacobson T. (red.) *Vardagsbegrepp i socialt arbete – Ideologi, teori och praktik*. Stockholm: Norstedt juridik.
- Merton, R. K. & Kitt A. S. (1957) "Contributions to the Theory of Reference-Group Behavior". I Swanson, G. Newcomb T. & Hartley E. (red.) *Society for the Psychological study of Social Issues, Readings in Social Psychology*. New York: Holt, s. 430-444.
- Morris, J. (1993) *Independent lives? Community Care and Disabled People*. Basingstoke: Macmillan.
- Neugarten, B. L. (1974) "Age Groups in American Society and the Rise of the Young-Old". *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*. Political Consequences of Aging, s. 187-198.
- Nirje, B (2003) *Normaliseringsprincipen*. Lund: Studentlitteratur.
- Närvänen, A. (2004) "Age, Ageing and the Life Course". I B. Öberg, A. Närvänen, E. Näsman & Olsson, E. (red.) *Changing Worlds and the Ageing Subject. Dimensions in the Study of Ageing and Later Life*. Hampshire: Ashgate.
- Oden, B. (2004) "Fjärde åldern döljs när ålderstrappan rivs". *Tidskriften Äldre i Centrum*, 1, s. 32-33.
- Oliver, M. (1999) "Capitalism, Disability and Ideology: A Materialist Critique of the Normalization Principle". I R. J. Flynn & R. A. Lemay (red.) *A Quarter-Century of Normalization and Social Role Valorization; Evaluation and Impact*. Ottawa: University of Ottawa Press.
- Palmore, E. B. (1990) *Ageism: Negative and Positive*. New York: Springer Publishing Company.
- Peterson, G. (2003) "Specifik och generell lagstiftning". I Tideman, M. (red) *Perspektiv på funktionshinder & handikapp*. Lund: Studentlitteratur.
- Priestley, M. (2000) "Adults Only: Disability, Social Policy and the Life Course". *Journal of Social Policy*, 29(3), s. 421-439.
- Priestley, M. (2003) *Disability: a Life Course Approach*. Cambridge, UK; Malden, MA: Polity.

Proposition 1992/93:159. Stöd och service till vissa funktionshindrade.

SOU 1984:78. Bo på egna villkor. Om att förbättra boendet för gamla, handikappade och långvarigt sjuka. Mål. Överväganden. Åtgärder inom bostadspolitiken. Betänkande från arbetsgruppen för vissa boendefrågor avseende äldre och handikappade m fl.

SOU 1990:19. Handikapp och välfärd? - en lägesrapport. Betänkande av 1989 års Handikapputredning.

SOU 1991:46. Handikapp, välfärd, rättvisa. Betänkande av 1989 års Handikapputredning.

SOU 1992:52. Ett samhälle för alla. Handikapputredningens slutbetänkande. Betänkande av 1989 års Handikapputredning.

SOU 2002:29. Riv ålderstrappan! Livslopp i förändring. Diskussionsbetänkande av den parlamentariska Äldreberedningen Senior 2005.

SOU 2003:91. Äldrepolitik för framtiden. 100 steg till trygghet och utveckling med en åldrande befolkning. Slutbetänkande av den parlamentariska Äldreberedningen Senior 2005.

SOU 2005:26. Mobil med bil. Ett nytt synsätt på bilstöd och färdtjänst.

Stahl, S. M. & Rupp Feller, J. (1990) "Old Equals Sick: An Ontogenetic Fallacy". I Stahl, S. M. (red) *The Legacy of Longevity: Health and Health Care in Later Life*. London: SAGE.

Söder, M. (2003) "Normalisering, handikappolitik och forskning". I Nirje, B. *Normaliseringsprincipen*. Lund: Studentlitteratur.

Tornstam, L. (1985) *Känslomässiga attityder till äldre*. Arbetsrapport nr 20 från projektet Äldre i samhället - förr, nu och i framtiden. Sociologiska institutionen, Uppsala Universitet.

Tornstam, L. (2001). *Åldrandets socialpsykologi*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Walker, A. & Walker, C. (1998) "Normalisation and 'Normal' Ageing: the Social Construction of Dependency among Older People with Learning Difficulties". *Disability & Society*, 13, s. 125-142.

Wigdor, B. T. (1995) "Public Awareness of Aging: Its Impact". I Hummel, C. & Lalive D'Epinay, C. J. (red.) *Images of Ageing in Western Societies*. Proceedings of the 2nd "Images of Ageing" conference, Sierre, Centre for Interdisciplinary Gerontology. Geneva: University of Geneva.

Wolfensberger, W. (1972) *The Principle of Normalization in Human Services*. National Institute on Mental Retardation. Toronto.

(Footnotes)

¹ Datasamlingen har skett genom att båda författarna parallellt läst de aktuella utredningarna i syfte att identifiera text som rör ålder, åldrande och livslopp. Därefter har de två utredningarnas utsagor jämförts i syfte att synliggöra likheter och skillnader.

(Endnotes)

¹ Endast de tryckta utredningarna ingår i vårt material, vi har alltså inte tagit del av direktiv eller bakomliggande diskussioner.

² Vi väljer här begreppet ideologi istället för perspektiv eller paradigm, dels för att betona kopplingen till social och politisk aktivism, och dels för att tydliggöra att det rör sig om löst sammansatta och delvis motsägelsefulla system av resonemang, som organiseras omkring vissa bärande idéer.

³ Även Söder (2003) kommenterar att de värderingar som den skandinaviska s.k. "normaliseringsprincipen" stod för, finns kvar i senare resonemang om lika villkor, tillgänglighet och deltagande; även om själva begreppet normalisering inte används.

⁴ Den person som ansökte om ledsagare betalade däremot sin egen utlandsresa själv.

⁵ En diskussion om detta förs av Hazan (1994) som menar att geriatriken verkat segregering.

⁶ Priestley (2000) kommenterar att det inte bara varit *mellanåldern* som stått i centrum. Närmare bestämt är det bilden av den icke-funktionshindrade, vuxna, vita, heterosexuella mannen som varit central för hur livsloppet konstruerats i Brittisk socialpolitik, och därmed också för att avgöra vilka anspråk på välfärd som definierats som legitima.

⁷ Veteranposten 1993:3, Reformera realistiskt (s 2, Olle Emilsson).

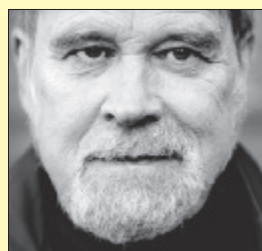
⁸ DHR (De Handikappades Riksförbund), SRF (Synskadades) och HSO (Handikappförbundens samarbetsorgan) föreslog som remissinstanser i prop. 2000/01:5 (s.10) rörande personlig assistans till personer över 65 år, en utvidgning av rätten till personlig assistans och assistansersättning till att omfatta även personer vars funktionshinder uppkommit efter 65 års ålder. Förslaget avvisades dock av regeringen bl.a. med hänvisning till att insatserna då "skulle komma att ändra karaktär" (s.11).

Hemlöshet – en kunskapsöversikt

Av Marcus Knutagård och Hans Swärd

Marcus Knutagård, doktorand
vid Socialhögskolan, Lunds universitet.
Marcus.Knutagard@soch.lu.se

Hans Swärd, professor vid Social-
högskolan, Lunds universitet.
Hans.Sward@soch.lu.se

The Homeless Vehicle dök upp 1988 på gatorna i New York (Smith 1993, s. 88f). Det var en kundvagnsliknande kreation skapad av konstnären Krzysztof Wodiczko. Han hade tagit till sig av olika idéer från hemlösa personer och på så vis skapat ett konstverk som på samma gång var funktionellt samtidigt som det även var en kraftig kritik mot stadens hantering av hemlöshetsproblematiken. Främre delen av vagnen påminner om spetsen på en missil. Denna kan fällas ned och användas som handfat, matlagningskärl eller plats att tvätta kläder i.

Liknelsen med stridsspetsar syftade till att lyfta fram det faktum att 300 miljarder dollar lades på försvarsbudgeten samtidigt som en mängd personer tvingades att sova ute i New York. Kundvagnen representerade konsumtions-samhället och var därmed en kritik mot privatiseringen av det offentliga rummet. Ett offentligt rum där hemlösa människor uppehåller sig samtidigt som samhället försöker få bort dem från detta rum.

En viktig poäng med denna "lösning" är att den som enskilt "fordon" verkar rimlig. Om vi däremot försöker föreställa oss 1 000 eller 10 000 fordon av detta slag är det inte svårt att inse att detta omöjligt kan ses som en lösning, utan snarare som ett problem.

De hemlösa har varit ett forskningsområde under samhällsvetenskapernas historia – i synnerhet inom sociologin (Järvinen 2003). Många studier har sin vaggga i det som kallas för Chicagoskolan (Andersson 2003). Några kända studier är bland annat Nels Andersons (1923) *The Hobo* och Louis Wirth (1928) *The Ghetto*.¹ Det skulle kunna hävdas att de hemlösa har lyfts fram som ett samhällsproblem snarare än att se hemlösheten som ett problem i sig. Studier och forskning om hemlösa har således haft ett framträdande fokus på individer och som sådana har de antingen romantiserats eller patologiserats (Järvinen 2003).

Ett problem har varit att hemlösa har förknipats med en särskild kategori människor där den ensamstående medelålders alkoholiserade mannen har varit urtypen för denna kategori (Hopper 2003). Antingen blir sentimentaliteten så omfattande att de hemlösa fräntas sin personlighet och transformeras till det som Neil Smith (1993, s. 89) kallar "den patetiske andre" eller skyller man på offret (jfr Højdestrand 2005). Tyvärr finns det inte utrymme att i denna artikel fortsätta detta

urbansociologiska spår, men det är ändå på sin plats att betona vikten av detta perspektiv. Stadens utformning och hur olika platser ges olika innebörd leder till att människor exkluderas, dvs att själva geografin har en exkluderande karaktär (Sibley 1995).

I den följande texten kommer primärt det aktuella kunskapsläget kring hemlöshet att presenteras. Syftet med denna artikel är att ge en kortfattad översikt över hemlöshetsområdet. Vi vill redan nu poängtera att denna översikt inte på något sätt är heltäckande och den lyfter inte fram all forskning på området. Detta är tyvärr inte möjligt i detta format. Vad vi däremot kommer att göra är att med breda penseldrag måla upp det aktuella kunskapsläget. Vi kommer att börja med att lyfta fram de statliga utredningar och de kartläggningar som har genomförts under senare år. Därefter kommer vi att exemplifiera dagens forskningsläge utifrån främst de avhandlingar som publicerats i Sverige. Vi kommer vidare att presentera några aktuella forskningsprojekt.

Bakgrund

Hemlösheten har ökat sedan början av 1990-talet. Detta är en trend som började i USA och i västeuropeiska länder som Storbritannien (Baumohl 1996, Hutson & Clapham 2000, Hertting 2000). Då betraktades boken *Homelessness in America* (Baumohl 1996) som fundamental. Nu har till och med ett tvåbandsuppslagsverk utgivits om ämnet (Levinson 2004). Den samlade litteraturen är omfattande med olika perspektiv och utgångspunkter. Från självupplevda berättelser från personer som tidigare varit hemlösa (Stringer 2000) till journalistiska reportage av den mer osynliga hemlösheten i New Yorks tunnelbanesystem (Toth 1993). Hur dessa människor har porträtterats och vilka metoder vi kan använda för att fånga in denna "verklighet" beskrivs i boken *Den ocensurerade verkligheten* (Meeuwisse & Swärd 2003).

Några få uppföljningsstudier finns. Några är gjorda på särskilda grupper (Socialstyrelsen 2004) medan andra studerar utfallet av sociala interventioner över tid (Busch-Geertsema 2005, Geerdsen et al 2005, Blid & Gerdner 2006). Det finns även en del utvärderingsrapporter (Thörn 2005, Nordfeldt 2005, Knutagård 2006) av de projekt som finansierats med medel från Socialstyrelsen i syfte att motverka hemlöshet (Soci-

alstyrelsen 2002) samt en norsk utvärdering av Norges arbete mot hemlöshet (Dyb 2005). I den norska rapporten förs en intressant diskussion om olika modeller som tillämpas i arbetet mot hemlöshet. Evelyn Dyb skiljer mellan en trappstegsmodell, vårdkedjemodell samt en normaliseringsmodell. Den svenska linjen har primärt kretsats kring trappstegsmodellen trots att den inte minskar hemlösheten i de kommuner där den tillämpas. Den tenderar snarare att leda till att nya steg etableras och att en sekundär bostadsmarknad utvidgas (Sahlin 2005).

Sedan slutet av 1980-talet har hemlöshetsfrågan som forskningsområde åter rönt stor uppmärksamhet. Forskningen om hemlösa och hemlöshet har enligt Martin Börjeson (2005) primärt haft en socialmedicinsk förankring som därefter har kommit att breda ut sig även inom andra samhällsvetenskapliga områden. Under 1960- och 1970-talen har flera kartläggningar initierats med fokus på hemlösas hälsotillstånd. Ett viktigt projekt i detta sammanhang var den så kallade Krukisverksamheten i Stockholm. Det var en verksamhet som både erbjöd service till hemlösa i Stockholm samt bedrev forskning. Det kan hävdas att det socialmedicinska perspektivet har haft ett diskursivt företräde där ett fokus på hemlöshetsproblematiken i Stockholm dominerat forskningen. Hemlöshet som kunskapsområde bör dock ses i ett vidare perspektiv. Forskningsantologin om hemlöshet i ett nordiskt perspektiv (Järvinen & Tigerstedt 1992) är ett exempel på detta och en antologi som fått stor uppmärksamhet både för att utvidga forskningsfokus samtidigt som en hemlöshetsdefinition formulerades (Sahlin 1992).

Hemlöshetsfrågan kan sägas ha utvecklats från att ha etablerats som "socialt problem" i mitten på 1800-talet till att under välfärdsstatens uppbyggnad lansera bostaden som en rättighet (Swärd 1998). Välfärdsbygget medförde även en utbyggnad av lägenheter i Sverige. Detta "miljonprogram" syftade till att bygga bort fattigdom och dåliga boendeförhållanden. Under 1970-talet fick detta bostadsbyggande som konsekvens att det blev ett överskott på bostäder. Samtidigt minskade hemlöshetsforskningen då grupper som inte haft tillträde till den ordinarie bostadsmarknaden kunde få bostäder i dessa miljonprogramsområden. Det var först under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet som hemlöshetsfrågan åter hamnade i ropet. Detta var framför allt ett resultat av Stadsmissionen i

Stockholms kampanjer (Nordfeldt 1999, Thörn 2004). En konklusion är att:

Forskningen har dominerats av tolkningstviser kring administrativa tvärsnittsräkningar av antalet hemlösa vid en viss tidpunkt, beskrivningar av de hemlösas situation, egenskaper och beteenden, analyser av åtgärder som vidtas för att ge de hemlösa vård och bostad och analyser av olika hemlöshetsdiskurser. Tar inte forskningen itu med att i ökad utsträckning analysera de grundläggande sociala mekanismer som ligger bakom hemlösheten är det risk för att den blir ointressant och bara uppprepar tidigare forskningsresultat. (Swärd 2004, s. 8)

En intressant artikel i detta sammanhang är en av Pleace och Quilgars (2003). Dessa två brittiska forskare problematiserar forskarnas roll i England. De menar att forskarna har i alltför hög grad absorberats av de policyåtgärder som genomförs och att de inte har haft förmågan att kritiskt granska dessa. Utifrån denna positionering tenderar forskningen att reproducera föreställningar om hemlösa och hemlöshetsproblematiken. Artikelnen belyser vidare fyra faser i den brittiska hemlöshetsforskningen där den under 1960-talet kan karakteriseras av att vara en strukturell fas. Denna gick därefter över i en mer policyfokuserad fas i slutet på 1970-talet. Under 1990-talet kom forskningen att snävas in mot en mer empiriskt inriktad forskning av olika subgrupper. Slutligen träder den brittiska forskningen in i en fas där hemlösheten rekonceptualiseras (Pleace & Quilgars 2003, s. 188).

Hemlösheten utreds och kartläggs

Under 2001 publicerades slutbetänkandet av Kommittén för hemlösa (SOU 2001:95). I det inledande avsnittet lyfter kommittén fram många olika förslag på förändringar och förbättringar för att motverka hemlöshet. Ett av dessa förslag var att regeringen skulle fortsätta att satsa pengar på arbetet med hemlöshet särskilt med betoning på att utveckla metoder och sprida kunskap. Ett annat förslag var att i högre grad uppmärksamma särskilda grupper framförallt hemlösa kvinnor (jfr Beijer 1998, Edgar & Doherty 2001, Rosengren 2003, Thörn 2004). Detta förslag hade sin

bakgrund i att antalet hemlösa kvinnor hade ökat markant.

En annan viktig aspekt var att lyfta fram barnen till hemlösa föräldrar och deras behov av umgänge. Kommittén föreslog också att de nationella kartläggningarna som gjorts fortsättningsvis skall ske regelbundet och de framhävde vikten av de lokala kartläggningar som görs årligen i många kommuner. Kommittén hade även ett förslag om att det skulle göras ett tillägg i socialtjänstlagen som tydligare markerar rätten till bostad. Dessutom föreslog de att återigen införa en bostadsanvisningslag samt olika incitament för att stimulera bostadsmarknaden. Det kan konstateras att många av de förslag som utredningen kom fram till fortfarande inte har realiserats.

I den senaste nationella kartläggningen av antalet hemlösa i Sverige visar att antalet hemlösa har ökat (Socialstyrelsen 2006). Totalt var ca 17 800 personer hemlösa 2005. Av dessa var tre fjärdedelar män och en fjärdedel var kvinnor. Socialstyrelsen menar även att personer som är födda utanför Sverige är överrepresenterade i hemlöshetsstatistiken i relation till deras befolkningsandel i stort (jfr Järvinen 2004).

Två andra kartläggningar har genomförts 1993 samt 1999. Socialstyrelsen menade i 1999 års kartläggning att det inte hade skett någon ökning av hemlösheten, utan den var ungefär på samma nivå. 1993 rapporterades 9 903 hemlösa och 1999 rapporterades 8 440 hemlösa i Sverige (Socialstyrelsen 1994 samt 2000). Till skillnad från tidigare rapporters fokus på individbaserade förklaringsmodeller konkluderar Socialstyrelsen (2006) nu att hemlöshet bör ses som ett problem i sig och att hemlöshet som problem inte kan ses som ett socialpolitiskt problem allena utan även andra aktörer framförallt inom bostadspolitiken måste engageras.

Kartläggningar av hemlösa är besvärliga av flera skäl. För det första finner vi det vi letar efter. Om kartläggningen frågar efter personer som saknar bostad och har problem med missbruk och psykiska bekymmer, då kommer kartläggningen att resultera i en förekomst av personer med dessa bekymmer. Det är en etablerad sanning att sättet man frågar på också genererar en viss typ av svar. Ett annat problem är att summan av exempelvis en nationell kartläggning, dvs antalet hemlösa blir en uppskattning som ofta kritiserar av andra aktörer.

Det råder således en kamp om hur många hemlösa det finns (Sommer 2001, Löfstrand

2005). Det råder även en kamp om hur hemlöshet skall definieras och vem som skall föra de hemlösas talan. Ett stort arbete har utförts och utförs av organisationen FEANTSA (European Federation of National Organizations working with the Homeless).² Nationella observatörer levererar årliga rapporter kring statistik, politik och forskning (se bland annat Sahlin 2003; 2004). De har med sitt arbete kring ETHOS (European Typology on Homelessness and housing exclusion) verkat för att definiera hemlöshet på ett sätt som möjliggör komparation mellan de europeiska länderna.

Ett annat bekymmer med kartläggningar av antalet hemlösa är att de ofta räknar antalet individer under en dag eller under en vecka, vilket givetvis försvårar möjligheterna att ta fram ett tillräckligt bra underlag för att kunna arbeta fram lämpliga policyåtgärder. Det finns med andra ord en risk att insatserna antingen blir överdimensionerade eller, mer troligt, underdimensionerade. I och med att kartläggningarna oftast vänder sig till myndigheter som kommer i kontakt med hemlösa finns det en risk att den "dolda" hemlösheten inte kommer med i statistiken. Det samma gäller de personer som riskerar hemlöshet – de som finns i marginalen. Det finns många människor som ibland sover hos kompisar, sin familj eller inom andra boendeformer och de riskerar att exkluderas från dessa räkningar, då de kanske under "räkneveckan" befinner sig hos en kompis (Sommer 2001, Hopper 2003). Ett sätt att komma ifrån dessa bekymmer är att arbeta fram databaser över antalet använda rum på natthärbärgen, korttidsboenden och akutboenden med mera som kommer till användning under ett år eller mer (Sommer 2001). Vid kortare mätperioder tenderar de "kroniskt" hemlösa att bli överrepresenterade.

Avhandling av forskningsområdet

De senaste åren har en rad avhandlingar publicerats kring kunskapsområdet varav flera redan är omnämnda tidigare i artikeln.

Catharina Thörns avhandling (2004) behandlar hur hemlösa porträtteras och vilka konsekvenser dessa bilder av hemlösa har i allmänhet och av hemlösa kvinnor i synnerhet. Kampanjer som syftar till att synliggöra hemlösa kvinnor ➤

kan få kontraproduktiva konsekvenser genom att reproducera negativa och stereotypa bilder av hemlösa kvinnor. Thörn (2004) konkluderar att det centrala är **hur** hemlösa kvinnor synliggörs och inte **att** de synliggörs.

I avhandlingen *Hemlöshetens politik* (2005) lyfter forskaren Cecilia Löfstrand fram hur klienter gör motstånd mot de kategoriseringar som socialarbetarna gör. Avhandlingen tar sin utgångspunkt i hur bostadspolitiken har förändrats nationellt och därmed påverkat en lokal hemlöshetspolitik. Utifrån ett lokalt perspektiv lyfter hon fram hur klienter görs om till olika problemkategorier där hemlöshetsproblematiken kopplas ihop med individuella tillkortakommanden snarare än strukturella faktorer. En annan viktig aspekt av avhandlingen är de två studierna av "bostadslöshetskarriärer" i Luleå och Göteborg (jfr Löfstrand 2003, Clapham 2003).

Det finns ett antal myter eller föreställningar om hemlöshet som inte kan beläggas vetenskapligt (Svärd 2000). Vad forskningen på senare tid har lyft fram är att boendekarriärerna bland hemlösa personer ser mycket olika ut. En stor del har en väldigt tillfällig period av hemlöshet, medan andra ibland står utan tak-över-huvudet och därefter får bostadssituationen ordnad för att därefter återigen hamna i en hemlöshetssituation. En mindre del betraktas som "kroniskt" hemlösa (Sommer 2001, Clapham 2003, Löfstrand 2005).

Martin Börjeson (2005, s. 217) lyfter fram behovet av att utveckla en mer generellt accepterad definition av hemlöshetsbegreppet för att minimera osäkerheten kring vilka som inkluderas och exkluderas. Han framhåller vidare att det finns ett behov av att utvärdera de utfall som sociala interventioner leder till. Ett bekymmer som måste hanteras enligt Börjeson är hur den kunskap som genereras faktiskt kan omsättas i det dagliga arbetet med att motverka hemlöshet.

Värt att nämna är även en dansk avhandling om interaktionen mellan hemlösa och socialarbetare. Avhandlingen är inspirerad av Goffman och etnometodologin – en inriktning som fokuserar på interaktionen i möten ansikte mot ansikte mellan människor. Tobias Børner Stax (2005) empiriska underlag är mycket intressant. Han följer ett antal hemlösa och deras möten med socialtjänsten. Möten som avslöjar det sociala arbetets gränser och därmed samhällets uteslutningsmekanismer (Børner Stax 2005, s. 22).

Forskningsprojekt

Den forskning som bedrivs på området i Sverige är primärt fördelat i de tre storstadsregionerna. Forskningsinsatserna har ofta en lokal förankring och de är småskaliga till sin karaktär. En stor del av dessa resultat presenteras ofta i papers och uppsatser som inte är publicerade (Sahlin 2004).

Under flera år har två forskningsprojekt, finansierade av Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS), genomförts parallellt båda med syfte att studera lokal hemlöshetspolitik samt hur kommuner hanterar hemlöshetsproblematiken.³ Även om det finns likheter mellan studierna finns det också en rad skillnader. En viktig gemensam nämnare är att genomföra kommunstudier för att på så vis kunna relatera talet om hur man arbetar med hemlösheten på en kommunal nivå i förhållande till det faktiska arbetet med hemlösa. En annan viktig utgångspunkt är att projekten kan fånga in skillnader mellan olika kommuner. De kommuner som är representerade i de båda projekten är Stockholm, Eskilstuna, Malmö, Kristianstad, Göteborg, Luleå och Västerås.

Orsaker

Historiskt har hemlöshet ofta presenterats som ett individuellt val där den enskilde har ansvar för sin situation och har därmed sig själv att skylla.⁴ Det finns två dominerande orsaksförklaringar till hemlöshet. För det första ett individuellt perspektiv och för det andra ett mer strukturellt perspektiv (Svärd 1998).

Hemlöshet har primärt setts som ett akut problem som därmed har bemötts med akuta åtgärder i form av tak-över-huvudet samt soppök (Knutagård & Nordfeldt kommando). Därutöver har specialiserad vård utformats för vissa grupper samt boendeformer riktade mot de personer som betraktas som kroniskt hemlösa. Förutom dessa tre lösningsstrategier finns det en trend att städa bort den synliga hemlösheten. I linje med detta finns det även en tendens till en ökad grad av kriminalisering av fattigdom där bland annat förbud mot tiggeri och att sova utomhus efterfrågas (Hopper 2003, Anderson & Christian 2003, Sommer 2001).

Gemensamma faktorer bland hemlösa är extrem fattigdom, en hög grad av personliga

funktionsnedsättningar samt bristande sociala nätverk (Sommer 2001). Det senare kan dock ifrågasättas utifrån David Wagners studie (1993) där de sociala relationerna och nätverken inte var frånvarande.

Siffror (statistik) från USA visar att av det totala antalet hemlösa hushåll är 15 procent familjer, men endast 28 procent av barnen bor med sina föräldrar som befinner sig i en hemlöshetssituation. En tredjedel av antalet hemlösa hushåll i USA består således av familjer och barn. Männerna (68%) är överrepresenterade vad gäller antalet hemlösa, men kvinnor (84%) är överrepresenterade i hemlösa hushåll. Det har även konstaterats att etniska minoriteter är överrepresenterade i hemlöshetsstatistiken (Sommer 2001).

Kroniskt hemlösa har en ökad dödlighetsrisk. En ökad risk att drabbas av hälsoproblem såväl akuta som kroniska. En tredjedel av alla hemlösa har utsatts för misshandel eller sexuella övergrepp då de varit hemlösa (Sommer 2001, s. 16). Förutom hälsoproblem har de som är hemlösa svårigheter att finna arbete.

En viktig faktor att lyfta fram är att de personliga funktionsnedsättningar eller tillkortakommanden som hemlösa uppvisar ofta beror på olika strategier för att kunna hantera ett liv på gatan. Detta innebär med andra ord att psykisk sjukdom samt missbruk med mera är ett resultat av ett liv i hemlöshet (Sommer 2001, s. 13).

Synen på hemlösa och hemlöshet har haft en tendens att cirkulera kring att konstruera problemet kring de enskilda hemlösas beteende och individuella prestationer (Hutson & Clapham 2000). I och med detta har fokus primärt kommit att hamna på de "synligt" hemlösa, de som blir placerade på korttidsboenden, hänvisade till natthärbärgen eller tvingas sova ute. Kritiken mot denna problembeskrivning hänvisar till hur de lösningar som används tenderar att antingen upprätthålla hemlöshet eller i värsta fall skapa hemlöshet. Natthärbärgen är en sådan "lösning" som har blivit kritiserad för att skapa hemlöshet. Bostadsföretag, myndigheter samt andra verksamheter kan lättare avhysa hushåll om de vet att det finns natthärbärgesplatser att tillgå.

Enligt amerikanska rön anses de flesta hemlösa idag vara hemlösa tillfälligt snarare än under längre perioder (Sommer 2001). Mot bakgrund av detta finns det all anledning att försöka få kläm på vilka dessa tillfälligt hemlösa är och de som blir hemlösa för första gången. Detta skulle

kunna ge en ökad kunskap i hur människor blir hemlösa och därmed skapa möjligheter till att hitta lösningar som kan hindra att människor blir satta på gatan.

Forskningen om hemlöshet visar att det inte är ett problem för ett fåtal, utan en situation som drabbar allt fler såväl familjer som enskilda individer. Strukturella faktorer som kan minska förekomsten av hemlöshet och motverka den är en ökad tillgång på billiga bostäder, en ökad möjlighet till att få ett arbete och en inkomst. Det hjälper dock inte att enbart bygga billigt, utan fördelningen av billiga hushåll måste organiseras till förmån för utsatta grupper.

Ett omfattande forskningsarbete har genomförts kring hur olika boendelösningar har etablerats från att ha varit tendenser eller riskerat att etableras. Professor Ingrid Sahlin har bland annat visat hur en sekundär bostadsmarknad har vuxit fram med en tillhörande trappstegmodell i form av en boendetrappa där kvalificering är motorn i den enskildes förflyttning i denna trappa (Sahlin 1996; 2000; 2005).

Med fokus på särskilda grupper

Under senare år har några grupper särskilt synliggjorts i hemlöshetsforskningen. Det gäller invandrare, flyktingar och barnfamiljer. I de västerländska välfärsstaterna har vi haft svårt att förknippa dem med hemlöshet eller osäkra boendeförhållanden, och myndigheterna har ofta haft svårt att ta till sig att de återfinns i hemlöshetsstatistiken.

Dels tycks antalet invandrare och flyktingar ha ökat på många europeiska hemlöshetsinstitutioner som delvis fått en ny roll eftersom personalen nu också måste arbeta med integrationsfrågor, vilket de inte tidigare har gjort. En av de få nordiska studierna på området är Margaretha Järvinens bok om hemlösa, flyktingar och invandrare i Danmark (Järvinen 2004).

Dels är flyktingar och invandrare i flera länder överrepresenterade i lägenheter med dålig standard och bor ofta hos släktingar och vänner där de saknar egna kontrakt. Det finns svensk forskning som tyder på att invandrarfamiljer tillhör bostadsmarknadens riskgrupper och kan under olyckliga förhållanden hamna i hemlöshet. Uppgifter tyder på att fenomenet är vanligast i stor- ➤

stadskommuner med stort lägenhetsunderskott, framför allt i allmännyttans bostadsområden.

Professor Roger Andersson som i många år forskat om utsatta bostadsområden och segregation konstaterar att fattiga invandrare är starkt överrepresenterade i storstädernas förorter. Han kallar dessa områden för svenskglea (Andersson 2004). Molina har i flera arbeten (t ex 2001, 2005) konstaterar att varken inkomster, utbildning eller yrkestillhörighet kan förklara de missgynnade positioner som invandrare har på bostadsmarknaden. Invandrade hushåll har ofta lägre inkomster än s k svenskfödda, liten eller obefintlig förmögenhet i form av arv och ackumulerat kapital, svårigheter att få bostadslån och en utsatthet för eventuellt diskriminerande hyresvårdar.

Molina menar att hyresmarknaden verkar fungera som en spärrvakt gentemot resurssvaga människor med utländsk bakgrund. Lagskyddet är dessutom svagt för dem som anser sig bli utsatta för diskriminering, eftersom det är svårt att bevisa diskriminering inför domstol och många kommuner har inga bostadsförmedlingar.

Forskning om invandring, integration och etniska relationer tyder alltså på att invandrarfamiljer oftare tillhör bostadsmarknadens riskgrupper än infödda svenskar och de kan under olyckliga omständigheter hamna i hemlöshet.

De senaste 15 åren har det varit känt att det förekommer barnfamiljer bland vräkt hushåll i Sverige. En intervjuundersökning om vräkt hushåll i Stockholms län visade att det fanns barn med i 40 procent av fallen. Det var en uppseendeväckande hög andel med tanke på att det är en omvälvande händelse för barnen (Flyghed och Stenberg 1993). Nilsson och Flyghed hänvisar till en opublicerad aktstudie av vräkt hushåll i Göteborg 1993 där det också framkom att det också i 40 procent av fallen fanns barn (Nilsson & Flyghed 2004). Nilsson och Flyghed (2004) beräknar att omkring 1000 barnfamiljer vräkts i Sverige per år och att mellan 1500 och 2000 barn påverkas av en vräkning. Läger man härtill att det finns barnfamiljer som är hemlösa av andra skäl, t ex genom att de aldrig kommit in på bostadsmarknaden, kan man tänka sig att siffran är högre. Både den statliga utredningen *Vräkningar och hemlöshet – drabbar också barn* (SOU 2005:88) och Socialstyrelsens senaste nationella kartläggning (Socialstyrelsen 2006) har haft i uppdrag att ta reda på hur många barnfamiljer

som är hemlösa och av olika skäl har man inte lyckats få fram några nya uppgifter utan bekräftar i stort de tidigare beräkningarna.

I Sverige finns det ännu så länge få forskningsresultat om vilka effekter hemlösheten ger barnen i hemlösa familjer. I USA har dock forskare påvisat en rad negativa effekter av olika slag beroende på t ex barnens ålder, hemlöshetsperiodens längd, hur det tillfälliga boendet kan ordnas. Flera studier visar enligt Shinn & Weitzman (1996) dock att hemlösa barn generellt har sämre hälsostatus än bofasta. De drabbas oftare av fysiskt besvär, depressioner och olika beteendeproblem. Hemlöshet kan också leda till svårigheter med kosthållningen och oregelbundna vanor. De barn som är i skolåldern har ofta svårt att sköta sina studier eller att delta i skolarbetet överhuvud taget. Upprepade flyttningar leder till att det är svårt att upprätthålla kamratkontakter och skapar lätt ett utanförskap.

I Sverige pågår ett par projekt som har fokus på barnens eller familjernas situation. Gunvor Andersson och Hans Swärd (2004) kommer snart med resultat från projektet "Barn utan hem" som finansieras av Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS) och Marie Nordfeldt vid Ersta Sköndal högskola har just startat projektet "Hemlösa barnfamiljer. Exkluderande och inkluderande mekanismer på Stockholms bostadsmarknad" som finansieras av samma forskningsråd.

Summering

Hemlöshet beskrivs ofta som ett samansatt och komplext fenomen där såväl strukturella och individuella faktorer är verksamma (Swärd 1998). De tendenser som kan skönjas är att de som befinner sig i en hemlöshetssituation i högre grad har en annan etnisk bakgrund än svensk. Andelen kvinnor ökar och barn som antingen lever tillsammans med en hemlös förälder, eller har en hemlös förälder, ökar. Det vi ser i Sverige idag har pågått en tid i USA – där forskningen bland annat visar på en ökad sannolikhet att bli hemlös högre upp i samhällsskikten, samt en hemlöshetspopulation där andelen kvinnor och personer med utländsk bakgrund ökar.

Allt tyder på att hemlösheten inte minskar, utan blir en allt mer accepterad del av välfärdsstatens Sverige. Såväl uppföljningsstudier av

sociala interventioners utfall efterfrågas som en mer omfattande forskning om de orsaksmekanismer som genererar hemlöshet. Ett steg i rätt riktning är att bejaka det faktum att hemlöshet och inte hemlösa ses som ett socialt problem – ett problem som primärt bör åtgärdas med att förebygga hemlöshet snarare än att behandla symptom.

Referenser

Alfvén, Andrew (1913). "Ungkarlshotell och natthärbärgen i Stockholm. Några av huvudstadens förnämsta pästhärdar", *Social Tidskrift* 3: 97-126.

Anderson, Isobel & Christian, Julie (2003). "Causes of Homelessness in the UK: A Dynamic Analysis". *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 13, (2): 105-118.

Anderson, Nels (1923). *The Hobo: The Sociology of the Homeless Man*. Chicago: University of Chicago Press.

Andersson, Gunvor & Swärd, Hans (2004) "Barn utan hem. Rapport från ett pågående projekt". I: Ds 2004:41 *Ekonomiskt utsatta barn*. Departementsserien (Ds). Stockholm: Fritzes.

Andersson, Oscar (2003). *Chicagoskolan. Institutionaliseringsen, idétraditionen & vetenskapen*. Doktorsavhandling. Lund Monographs in Social Anthropology 11. Lunds Universitet. Sociologiska institutionen.

Andersson, Roger (2005) "Integration, migration och geografisk politik – reflektioner kring den svenska storstadspolitiken" i *I gemenskapen. Rapport från forskarseminarium i Umeå 36-27 januari 2005*, Försäkringskassan analyserar 2005:2.

Baumohl, Jim (red.) (1996). *Homelessness in America*. Phoenix: The Oryx Press.

Beijer, Ulla (1998). *Hemlösa kvinnor i Stockholm*. Stockholms stad, Resursförvaltningen för skola och socialtjänst. FoU-rapport 1998:7.

Blid, Mats & Gerdner, Arne (2006). "Socially excluding housing support to homeless substance misusers: two Swedish case studies of special category housing". *International Journal of Social Welfare*, 15, (2): 162-171.

Busch-Geertsema, Volker (2005). *Från härbärge till egen bostad. Uppföljning av projektet H 13 i Hannover sju år senare*. Malmö: Egalité.

Børner Stax, Tobias (2005). *Duetter fra anden sal på Slottet. Et interaktionelt perspektiv på samtaler mellem hjemløse og socialarbejdere*. Doktorsavhandling. Nr. 32. Københavns Universitet. Sociologisk Institut.

Börjeson, Martin. (2005). "Vi vet inte vilka metoder vi ska använda" – om relationen mellan kunskap, praktik

och politik när det gäller det sociala arbetet med hemlöshetsfrågor. Doktorsavhandling. Rapport i socialt arbete nr 115 – 2005. Stockholms Universitet. Institutionen för socialt arbete, Socialhögskolan.

Clapham, David (2003). "Pathways Approaches to Homelessness Research". *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 13, (2): 119-127.

Dyb, Evelyn (2005). *Prosjekt bostedsløse – Evaluering av et fireårig nasjonalt prosjekt*. Byggforsk skriftserie 7 – 2005. Oslo: Norges byggforskningsinstitutt.

Edgar, Bill & Doherty, Joe (2001). *Women and Homelessness in Europe. Pathways, services and experiences*, Bristol: FEANTSA & The Policy Press.

Flyghed, Janne & Stenberg, Sten-Åke (1993) *Vråkt i laga ordning*. Stockholm: Konsumentverket.

Geerdsen, Pico Lars et al (2005). *Ud af hjemløshed? Om livet efter ophold på en institution for hjemløse*. København: Socialforskningsinstituttet.

Hertting, Nils (2000). "Hemlösa i Västeuropa. Om paradoxer, trender och traditioner i politik och statistik". I: Runquist, Weddig & Swärd, Hans (red.) *Hemlöshet. En antologi om olika perspektiv & förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Hoch, Charles & Slayton, Robert A. (1989). *New Homeless and Old. Community and the Skid Row Hotel*. Philadelphia: Temple University Press.

Hopper, Kim (2003). *Reckoning with Homelessness*. London: Cornell University Press.

Hutson, Susan & Clapham, David (2000). *Homelessness. Public Policies and Private Troubles*. London: Continuum.

Höjdestrand, Tova (2005). *Needed by Nobody. Homelessness, Humiliation, and Humanness in Post-Socialist Russia*. Doktorsavhandling. Department of Social Anthropology. Stockholm University.

Järvinen, Margaretha & Tigerstedt, Christoffer (red.) (1992). *Hemlöshet i Norden*. NAD-publikation nr 22. Helsingfors: Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning.

Järvinen, Margaretha (2003). "Mellan patologisering och romantisering – utdrag ur hemlöshetsforskningens historia". I: Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans (red.). *Den censurerade verkligheten i reportage, bild och undersökningar*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Järvinen, Margaretha (2004). *Hjemløse flygtninge og invandrere*. København: Hans Reitzels Forlag.

Knutagård, Marcus & Nordfeldt, Marie (kommande). *Natthärbärgets som vandrande lösning*.

Knutagård, Marcus (2006). *Sista utposten, vägen in och det hållbara boendet. En utvärdering av tre projekt för att motverka hemlöshet*. Meddelanden från Socialhögskolan 2006:3. Lund: Socialhögskolan.

Levinson, David (red.) (2004) *Encyclopedia Of Home-*

- lessness. London: Sage Publications Ltd.
- Löfstrand, Cecilia (2003). *Boendetrappor & bostads-löshetskariärer i Göteborg – en pilotstudie*. Stockholm: Égalité.
- Löfstrand, Cecilia (2005). *Hemlöshetens politik. Lokal policy och praktik*. Doktorsavhandling. Malmö: Égalité.
- Magnusson J, Meeuwisse A & Swärd H (red.) (2003). *2002 års män och kvinnor. Medborgare rapporterar om hemlöshet*. Meddelanden från Socialhögskolan 2003:3. Lund: Socialhögskolan.
- Meeuwisse, Anna & Swärd Hans (red.) (2003). *Den ocensurerade verkligheten i reportage, bild och undersökningar*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Molina, Irene (2001). "Den rasifierade staden". I: Magnusson, Lena (red.) *Den delade staden. Segregation och etnicitet i stadsbygden*. Umeå: Boréa.
- Molina, Irene (2005). "Etnisk diskriminering i boendet" ingår som expertbilaga till *Rapport integration*, Integrationsverket.
- Nilsson, Anders & Flyghed, Janne (2004). "Tryggare kan ingen vara? Vräkning av barnfamiljer: Förekomst, orsaker och konsekvenser". I: *Ekonomiskt utsatta barn* Ds 2004:41, Socialdepartementet.
- Nordfeldt, Marie (1999). *Hemlöshet i välfärdsstaden. En studie av relationerna mellan socialtjänst och frivilliga organisationer i Stockholm och Göteborg*. Doktorsavhandling. Geografiska regionstudier nr 39. Uppsala universitet: Kulturgeografiska institutionen.
- Nordfeldt, Marie (2005). *Hemlösa barnfamiljer i Hässelby-Vällingby – utvärdering av projektet Steget före*. Stencil. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Pleace, Nicholas & Quilgars, Deborah (2003). "Led Rather Than Leading? Research on Homelessness in Britain". *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 13, (2): 187-196.
- Rosengren, Annette (2003). *Mellan ilska och hopp. Om hemlöshet, droger och kvinnor*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Runquist, Weddig (2000). "Hemlöshet ur ett historiskt perspektiv". I: Runquist, Weddig & Swärd, Hans (red.) *Hemlöshet. En antologi om olika perspektiv & förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Sahlin, Ingrid (1992). "Hemlöshet – reflexioner kring ett begrepp". I: Järvinen, Margaretha & Tigerstedt, Christoffer (red.) (1992). *Hemlöshet i Norden*. NAD-publication nr 22. Helsingfors: Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning.
- Sahlin, Ingrid (1996). *På gränsen till bostad. Avvisning, utvisning, specialkontrakt*. Doktorsavhandling. Lund: Arkiv förlag.
- Sahlin, Ingrid (2000). "Den sekundära bostadsmarknaden och dess betydelse för 1990-talets hemlöshet". I: Runquist, Weddig & Swärd, Hans (red.). *Hemlöshet – en antologi om olika perspektiv och förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Sahlin, Ingrid (2003). *Research Update 2003. Sweden*. European Observatory on Homelessness.
- Sahlin, Ingrid (2004). *Research Update 2004. Sweden*. European Observatory on Homelessness.
- Sahlin, Ingrid (2005). "The Staircase of transition. Survival through failure". *Innovation*, 18, (2): 115-135.
- Shinn, Marybeth & Bert C. Weitzman (1996). "Homeless Families Are Different". I: Baumohl, Jim (red.). *Homelessness in America*. Phoenix: The Oryx Press.
- Sibley, David (1995). *Geographies of Exclusion. Society and Difference in the West*. London: Routledge.
- Smith, Neil (1993). "Homeless/global: Scaling places". I: Bird, Jon, Curtis, Barry, Putnam, Tim, Robertson, George & Tickner, Lisa (red.) *Mapping the Futures. Local cultures, global change*. London: Routledge.
- Socialstyrelsen (1994). *De bostadslösa situation i Sverige*, Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 1993:13. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2000). *Hemlösa i Sverige. Vilka är de och vilken hjälp får de?* Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 2000:1. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2001). *Social rapport 2001*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2002). *Plan för Socialstyrelsens utvecklingsarbete 2002-2004 för att motverka hemlöshet*. Skrivelse. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2004). *Hemlösa män i Stockholm. En femårig uppföljning av 82 hemlösa män i Stockholm – de flesta med psykiska funktionshinder*. Lägesbeskrivning. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2006). *Hemlöshet i Sverige 2005*. Omfattning och karaktär. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Sommer, Heidi (2001). *Homelessness in Urban America: A Review of the Literature*. Berkeley: Institute of Governmental Studies Press.
- SOU 2001:95. *Att motverka hemlöshet – en sammanhållen strategi för samhället*. Slutbetänkande från Kommittén för hemlösa.
- SOU 2005:88 *Vräkning och hemlöshet – drabbar också barn*. Utredningen om vräkning och hemlöshet bland barnfamiljer.
- Stringer, Lee (2000). *Vinter vid Grand Central. Historier från gatan*. Stockholm: Norstedts Förlag.
- Ström-Billing, Inger (1991). *Ungkarlshotell, Föreningen Söderhem, enskild filantropi och allmän socialvård 1900-1986*, Stockholm, Stockholmsmonografier: Almqvist & Wiksell.
- Swärd, Hans (1998). *Hemlöshet. Fattigdomsbevis eller välfärdsdilemma?* Lund: Studentlitteratur.
- Swärd, Hans (2000). "Tesor och föreställningar om

hemlösa och hemlöshet i dagens samhälle". I: Runquist, Weddig & Swärd, Hans (red.) *Hemlöshet. En antologi om olika perspektiv & förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Swärd, Hans (2004). "Att förklara hemlöshet". *Socialmedicinsk tidskrift*, 81, (1): 8-13.

Thörn, Catharina (2004). *Kvinnans plats(er) – bilder av hemlöshet*. Doktorsavhandling. Stockholm: Égalité.

Thörn, Catharina (2005). *Projekt "Bra boende i Bergsjön" – strategier för att motverka hemlöshet*. Fou i Väst-rapport.

Toth, Jennifer (1993). *The Mole People. Life in the Tunnels Beneath New York City*. Chicago: Chicago Review Press.

Wagner, David (1993). *Checkerboard Square. Culture and Resistance in a Homeless Community*. Colorado: Westview Press.

Wagner, David (2005). *The Poorhouse: America's Forgotten Institution*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Wirth, Louis (1928). *The Ghetto*. Chicago: University of Chicago Press.

(Footnotes)

¹ Några av dessa klassiska studier är under utgivning på svenska bland annat *The Hobo* (Hobon).

² www.feantsa.org

³ Projektet Bostadslöshetspolitik i retorik och praktik – en studie av lokala välfärdsmodeller (Dnr 2002-0341), har letts av professor Hans Swärd och projektet, Bostadslöshet som politik och "karriär" (Dnr 2002-0188), under ledning av professor Ingrid Sahlin.

⁴ För en mer ingående historisk genomgång av hemlöshet som fenomen se Swärd (1998; 2000) samt Runquist (2000). Det finns även några studier som beskriver olika boendeformer i en historisk belysning se bland annat Inger Ström-Billings studie av ungarlshotell i Stockholm (1991) samt en numera klassisk studie av 1912 års män (Alfvén 1913) med dess moderna replikation (Magnusson et al. 2003). Några intressanta studier från USA är bland annat en om fattighusets historia (Wagner 2005) samt om hur de så kallade SRO-hotellen (single-room occupancy hotel) försvann (Hoch & Slayton 1989). Dessa hotell kan på sätt och vis jämföras med det som kallas för ungarlshotell.

Nytt från universitet och högskolor

En rundfråga till landets Socialhögskolor/ Institutioner för socialt arbete visar att de flesta är fullt upptagna med Bolognaarbetet inför den utbildningsreform som skall träda i kraft i Sverige år 2007.

Bolognaprojektet är ett internationellt samarbetsprojekt för grund- och forskarutbildningen i Europa. I Bolognadeklarationen fastställs olika mål för högre utbildning i ett 40 tal länder som hitintills anslutit sig till deklarationen.

Bl a vill man främja rörlighet och anställningsbarhet. Systemet innebär att det skall finnas tydliga och jämförbara examina i Europa, ett likartat poängsystem och samarbete för kvalitets-säkring.

Utbildningen delas in i tre nivåer: grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå. De olika nivåerna bygger på varandra och för att få tillträde till avancerad nivå måste studenterna ha fullgjort kursfordringarna för grundnivå. Enligt Bolognadeklarationen skall det finnas en grundutbildning om 3 år, en avancerad nivå som leder fram till masterexamen på 2 år och en doktorandutbildning på 3 år.

Även om Sverige i princip kommer att följa nivåindelningen finns det undantag. De akademiska yrkesutbildningarna har i de flesta fall i Sverige undantagits från systemet och behåller sin nuvarande längd. Socionomutbildningarna kommer liksom hitintills att vara 3½ år. Samarbetskommittén för Sveriges socionomutbildningar har i uppvaktningar hos Högskoleverket och Utbildningsdepartementet krävt att utbildningen skall göras 4-årig för att bättre anpassas till Bolognastrukturen. Hitintills har inte kraven hörtsammats. Det sista halvåret i socionomutbildningen skall emellertid kunna tillgodoräknas på avancerad nivå. Masterexamen kommer att finnas kvar i ungefär nuvarande tappning och kommer att vara en etappavgång i den nya masterutbildningen. I Sverige kommer det också att finnas möjligheter att söka in till en 4-årig doktorsutbildning, men de som avlagt masterexamen kommer förmodligen att kunna tillgodoräkna sig ett år från denna utbildning.

För socionomstudenterna kommer det att innebära att från grundutbildningens start tar det 8 år att avlägga en doktorsexamen i socialt arbete, 5 år att avlägga en masterexamen, 4 år att

avlägga en magisterexamen och 3½ år att avlägga en socionomexamen.

För grundutbildningen kommer inte det nya systemet att innebära några drastiska förändringar. En stor nyhet i systemet från 2007 är emellertid att en helt nya masterutbildning införs. I alla fall de största Socialhögskolorna på universitetsorterna planerar att införa sådana masterutbildningar i socialt arbete. Utbildningarna kommer både att förbereda för forskarutbildningen i ämnet och fördjupa professionskunskaperna. Alla utbildningar skall beakta anställningsbarhetskravet och i planeringen bör det finnas intressanta kontaktytor mellan akademi och fält. Många universitet och högskolor har särskild Bolognainformation på sina hemsidor där man kan läsa om hur arbetet fortskrider. Vi fortsätter att bevaka utvecklingen i Socionomen.

CSA slår ett slag för socialt arbete

Centralförbundet för socialt arbete (CSA) slår nu ett slag för att öka kunskaperna om det sociala arbetets historia och nutid genom att ordna en konferens och ge ut en bok. CSA som bildades 1903 kom att verka inom ett brett fält. Bl a verkade man för att begreppet *socialt arbete* skulle börja användas i Sverige och startade den första socialarbetarutbildningen här i landet.

Uppmärksamheten av det sociala arbetet sker i samband med hundraårsjubileet av Kongressen för Fattigvård och Folkförsäkring som ägde rum i Stockholm den 4, 5 och 6 oktober 1906. Det var CSAs första stora kongress med över 1000 personer närvarande och en avgörande händelse i det sociala arbetets 1900-talshistoria.

Genom att ordna en ny konferens i Stockholm den 5 oktober 2006 ställer CSA frågan om vad som hänt med de frågor som var aktuella för 100 år sedan – fattigdomsfrågan, barn som for illa, arbetslösheten, ungdomsbrottsligheten osv.

Till konferensen ges också en bok ut om det sociala arbetets 1900-talshistoria och hur förhållandena kan te sig i dag. Det finns i dag ett ökat intresse för det sociala arbetets historia runt om i världen, inte minst för att stärka yrkets iden-

titet i en turbulent omgivning. Nya krav riktas mot yrkesfältet och det ifrågasätts från olika håll. I boken sammanförs de senare årens forskning med nutidsreportage.

Stanna upp och reflektera

CSA menar att det är av intresse för alla dagens socialarbetare att stanna upp och reflektera över hur det sociala arbetet gestaltades då och hur det gestaltas idag. En profession kan aldrig vara historielös.

Ett avstamp för socialt arbete

Decennierna efter förra sekelskiftet var en brytningsperiod i vår historia. Demokratin fick sitt definitiva genombrott och tankar om en mer systematiskt inriktad socialpolitik började nu föras fram och diskuteras offentligt. Frågan om en reformerad fattigvårdslagstiftning diskuterades flitigt i samhället. Fortfarande gällde 1871 års fattigvårdsförordning som byggde på gamla feodala hjälpsystem och gav legitimitet åt en restriktiv och förnedrande behandling av de fattiga.

Strax efter att CSA hade bildats fick förbundet år 1904 en gåva på 20 000 kronor som skulle användas till en allsidig utredning av fattigvårdsfrågan i in- och utlandet för att få till stånd en ny fattigvårdsförordning. Kommittén arbetade under 2 år och tog alltså initiativet till kongressen 1906 som genom sina höga ambitioner gav avtryck i socialpolitikens historia. Hela Social-Sverige var där – makteliten med kungahuset (3 representanter), riksdagen, regeringen, vetenskapssamhället, kyrkan osv. Ett stort antal representanter för landets kommuner deltog också.

Kongressen har kallats en väckarklocka och en spjutspets mot framtiden. Den kom också att fungera som ett "socialt samvete" och kan ses som en pionjärinsats för socialt arbete och socialpolitik genom att den, genom sina initiativ, resolutioner och uttalanden, föregrep och stod fadder till vitala delar av det kommande Social-Sverige.

Kongressen ägde rum i Blasieholmskyrkan i Stockholm. Det var den största lokalen man kunde uppbringa för det stora arrangemanget. Det var en av de första stora sociala kongresserna i Sverige med deltagare från hela Sverige och representanter från en rad tunga institutioner. Den sociala frågan i allmänhet och fattigvårdsfrågan i synnerhet hade låg status i samhället och de fattiga möttes med stor misstänksamhet. Kongressen satte en rad frågor om t ex fattiga och utsatta barn och ungdomars situation på samhällets dagordning.

En av anledningarna till att kongressen kom till stånd var en otillfredsställelse med omsorgen om de fattiga och att en rad av samtidens mest brännande sociala frågor debatterades. Deltagarna pekade på missförhållanden inom det sociala fältet och enades om en rad reformlinjer inför framtiden.

De initiativ som togs på kongressen kom att få betydelse inom en rad områden. Inom lagstiftningsområdet kan t ex nämnas reformeringen av fattigvårdslagstiftningen 1918. Initiativet togs också till tillkomsten av olika välfärdsinstitutioner, t ex bildandet av Svenska Fattigvårdsförbundet och det skapades olika infrastrukturella arenor för diskussionen av sociala problem och dess lösningar t ex genom skriftserien *Fattigvård och folkförsäkring*.

Beteckningen på kongressen speglar också den motsättning som fanns, och alltjämt finns, om olika principer för den sociala frågans lösning – fattigvård eller folkförsörjning. Man kan läsa mer om konferensen den 5 oktober 2006 och den kommande boken på CSA:s hemsida: www.csa.a.se

